

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

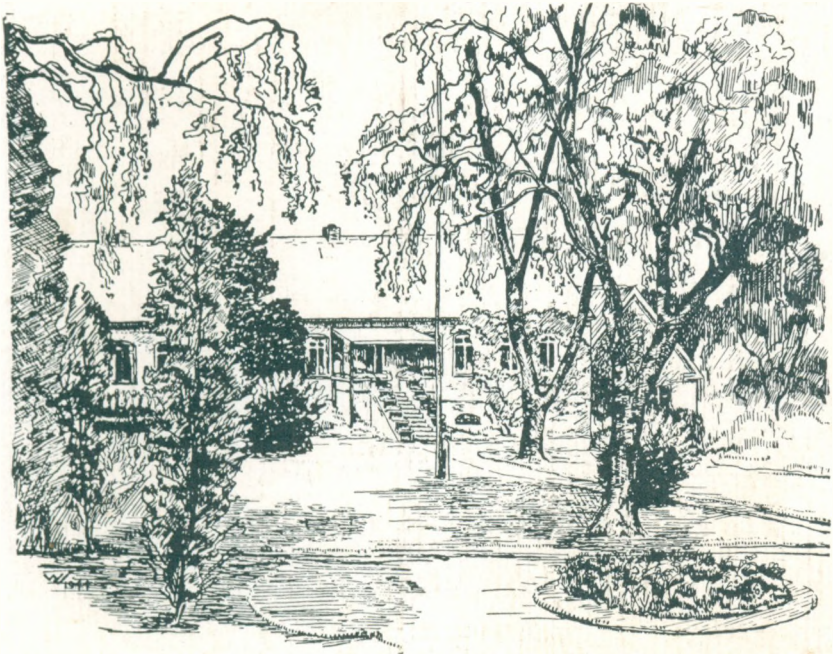
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ELLEN OG CHRISTIAN

ELLEN OG CHRISTIAN

Privat udgivelse

af Niels Larsen

Skrift: English Times

Sats: Sæby Fotosats

Repro: Typho-Form, Frederikshavn

Tryk: Vendia Offset & Bogtryk, Hjørring

Bogbinderi: Anker Jensen & Søn, Hjørring

NIELS LARSEN

ELLEN OG CHRISTIAN

*Udgivet
i anledning af
Christian Larsens 100-årsdag
den 22. april 1983*

Grafik af Niels Chr. Larsen

1. Lyset

Det er rimeligt at tro, at vor slægt nedstammer fra folk, som i alle tider har holdt til i kanten af Store Vildmose.

Hvorfor de – fra en begyndelse, da Litorinahavet vaskede de sandede bredder og op gennem rå og blæsende tider, hvor havgus og et evigt søle måtte forbitre tilværelsen – hvorfor de blandt alle andre valgte netop disse uvenlige egne, må stå som en gåde. Men det var altså her de ville være.

Vi finder slægtens forgreninger og forgreningers sideskud sydpå i Vedsted, videre vest om i Hune, i Tranum, Saltum, Hjermitslev, Manna og Thise, i Brønderslev, Ajstrup og Nørhalne. En cirkelbue hele vejen rundt med mosen i midten. Mosen, som i gamle dage var en eneste umådelig, stor, vanddrukket svamp af humus, mosen var et centrums tabu. En enorm flade, hvorfra kom en evig blæst. Vinterdage med sne og isnende kulde – og der er ingen læ i Vendsyssel. Der var intet til at hindre den stive blæst i at stå og suse om hushjørner og i ynkelige havers forkrøblede træer i ugevis.

Men om sommeren, da lå mosen og sitrede i varmen. Ovenover stod et uendelighedens lufthav og bølgede og strakte sig mod en fjernhed uden horisont. Lyset legede i dette vældige æteriske rum. Et hvidligt, mægtigt lys, som efter egne mystiske love skabte det fata morgana, der for evigt ville brænde den i sjælen, der så det.

Men havde varmen nu stået derude i den øde mose i lang tid og udtørret den i forvejen skarpe og tørre vegetation, skete det, at *ilden i mosen* blussede op. »Mosen brænder«, lød det så, og røgen formørkede verden.

Hushøje flammer stod og svajede.

Slikkende hinanden rakte de sig mod himlen.

Man så det, men hørte intet på grund af den store afstand. Man for-

nemmede de uhyre kræfter, der var sluppet løs og gyste, selvom man jo var i sikkerhed, og selvom man huskede det fra i fjor og vidste, at branden *måtte* komme. »Thi ilden i mosen slukkes aldrig«, sagde de gamle, – »den ulmer og overvintrer dybt nede i tørven og bliver brand i sommerblæsten«. – Det var mosens væsen. Den gådefulde, farlige mose, som ingen nogensinde havde forceret. Ingen vej frem, ingen vej tilbage, og man ville forsvinde i dens sugende arme. – »Mosen er bundløs«. Dette blev sagt som den sikreste sandhed i lighed med evangeliets tekst og med glosens hele, fulde kraft: *Bundløs*. Den borede sig langt ind i fantasien.

Men i et temmeligt bredt bælte mosen rundt var og er der gode, frugtbare græsarealer og randmoser, som går op i højmark af forskellig kvalitet. Her har bonden bygget sin gård, og her har han da gået og passet sit. Han er rodfæstet, thi det er hans slægt i lige linie, som har gået her alle dage siden jordens skabelse. Der var jo ingen, der flyttede. Det blev først skik i det her århundrede, at folk rejste ud af herredet og blev forvirrede af det. I århundrederne derfor havde tid og virke et velovervejede tempo – en lang, dvælende tone mellem fødsel og død, som kunne kendes generation efter generation, og som gav den stabilitet, der alene rummede overleverede og prøvede ting og ikke tillod lidenskaber. Ingen slinger i valsen. Ingen evolution. Et hanefjed måske en gang imellem, når et ungt brushovede mistede tålmodigheden. Ellers stilstand. En stilstand, som gentog sig selv og blev et tid/rum-paradoks, hvor tiden står stille og hundrede år er ingenting.

Men slægten rodfæstede sig. I et tæt mønster blev den en del af en barsk natur, indtil endelig evolutionens pulsslag ændrer både tiden og hvad tiden rummer.

Det begynder så småt i første halvdel af forrige århundrede og er båret først og fremmest af den store tanke om frihed.

Den kommer nede fra Europa i en efternapoleonsk epoke, som i Frankrig ligefrem kommer til at hedde »restaurationen«, og de havde da endelig også brug for den. Men iøvrigt overalt i Europa er der nye kræfter, der kræver handling, og Europa formulerer sin nye glose: Liberalisme. På samme tid i København går Oehlschlæger ung og smuk med strålende øjne og digter Danmark ind i guldaldertiden. Men dette er formentlig gået upåagtet hen over St. Vildmose og folkene der, hvorimod de hovedrystende har måttet høre om bankerotten i 1813 og konstateret, at de alle var blevet fattigere.

Imidlertid. Enevælden synger sit sidste vers, selvom man egentlig er tilfreds med den gode Frederik VI. Den bitte konge var populær, landsfaderlig mild og ville ikke kunne provokere nogen samfundsomstyrter. Men det skulle jo komme. Vi måtte have den revolution.

Den bliver klaret en formiddag i marts uden blod og bliver til Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849. – Og derefter går det stærkt.

H. C. Ørsted skriver »Ånden i naturen« i 1854 og vil hermed forsone tanken om materiens og åndens uadskillelighed. Darwin udkommer på dansk i 1860. Mendels love 1865. Der er alle den poetiske realismes dejlige digtere, af hvem danskerne lærer Præsten i Vejlbj og Løjtnant v. Buddinge at kende. Og der er Grundtvigs røst: »Er lyset for de Lærde kun«. Han ville »Folke-foråret«, og han gav os hele sit mægtige sangværk.

Er således en åndelig udvikling i bevægelse i disse år midt i århundredet så følger også i dens spor teknik og nye metoder: Avisen, jernbanen, telegraf, cyklen, kommunikation i det hele taget – en kompression af alle vågnende kræfter i et gyldent håb om udfoldelsesmuligheder for hver og en.

»Lys over landet. Det er det vi vil«, skrev I. P. Jacobsen. Der er kun denne ene strofe i digtet, men hvilken strofe. Den kommer til os hundrede år efter med genklang af hin tids åndelige kraftpræstation lige så frisk og enkelt formuleret som dengang. Alligevel kniber det med at forestille sig, hvorledes en så voldsom opvågning af århundreders dvale måtte have berørt menigmand. Vi ved, at det ligger til bonden at holde igen. Rolig! Lad os lige vente lidt!

Men ikke alle har kunnet forlige sig med venten. Der lå i luften et krav om fart og i sjælen en hunger, som følte ukendt dirrende og ikke lod sig stille af fortyggede meninger. Lys over landet!

Nu er der gået hundrede år, og vi ved, hvilken skæbne verden fik.

Det er en lang historie.

Det er en tragisk og blodig historie. Men også en saga om menneskets håb og glæde.

Det er historien om de hundrede år, der er gået, siden min far, Chr. Larsen blev født på Kjærsgård i Ajstrup sogn den 22. april 1883.

*Han kendte som dreng den genstridige blæst
som jog med flyvende skyer
– og skyggerne løb på de lysende marker.*

*Han blev som en klippe i Vendsyssels vejrhav.
Uflyttelig. Rolid. Og af megen vilje.*

*Hans klare tanke fulgte
solbelyste skyer.
Føjeligt sig formede
skæbnens farveglade mønster.*

Det år Christian blev født, stiftede politikeren Chresten Berg »Det danske Venstre«. Meningen var at samle de dengang venstreorienterede kræfter til eet parti, som kunne være regeringsdueligt i stedet for det reaktionære og vakkende Højre. Det lykkedes ikke og blev derfor i stedet begyndelsen til det diktatur under Estrup, som blev kaldt Provisorietiden. Men her igennem også – ad omveje – begyndelsen til parlamentarismen, som vi kender i dag.

Det var også det år andelsmejerierne kom. Det første var bygget i Hjedding i 1882 og blev nu til den berømte bølge, som vestfra skyllede hen over landet: Andelsbevægelsen!

Foruden disse to skelsættende begivenheder er indledningsvis nævnt andre historiske holdepunkter, som eftertiden har kunnet konstatere var en begyndelse, thi det var som om vor tid – det tyvende århundrede – tyvstartede i årene fra 1870 til 1900.

Christian har jo nok levet sit drengeliv så temmelig upåvirket deraf.

Han har leget med Kroens og Bilgaards drenge nede i de varme enge, der omkranser Kjærsgaard og været uden sorger, når fraregnes knækkede flitsbuer o.s.v. samt een stor sorg, hvor han i hidsighed slog en tyrekalv for panden med tøjrekøllen, fordi den tværede ham. Den faldt som et brædt og var død på stedet. Den kalv talte han tit om.

Men ellers kan vi kun gætte os til, hvordan disse hans første år er gået. På en måde er de ikke hans tid, thi barnet har sin egen indre verden og sin egen tid. De er mere hans forældres år.

Christians forældre og søskende

- Faderen**
Niels Chr. Larsen
f. 1839. D. 1925
- Søn af Lars Møller Sørensen og Ane. De havde et lille, magert krogsted i Faarup Klit ved Saltum. De klarede dagen og vejen ved at dyrke jorden, holde nogle gæs og »bruge havet«. Andet ved vi ikke. De havde fire sønner og to døtre, men vi kender kun rigtig den ældre broder, som ret forvirrende også hed Christian. Ham vil vi høre mere om. – Niels Chr. blev 1869 gift med:
- Moderen**
Maren Ladegaard
f. 1846. D. 1935
- Datter af Christen Nielsen f. 1807 og Ane Mortensdatter Dam f. 1810 boende Thise Ladegaard, hvilket vi også vil høre mere om. Maren havde en tvillingsøster, Else Marie og en lillesøster, der også hed Marie. Broderen Niels Ladegaard overtog hjemmet 1870. – Niels Chr. og Maren fik nedennævnte børn, altså Christians søskende:
1. Morten
f. 1870
- Grosserer i bageriartikler i Slotsgade, Aalborg. Gift m. Alma f. Kyed. Morten tog sig navnet *Hammer* som efternavn. De havde fire børn:
- Edith
Frits
- Fysioterapeut – Hadsund.
Cand. pharm. I mange år indehaver af Nørresundby Materialhandel. Gift m. Karen Margrethe. En datter Dorrit.
- Minna
Guri
- Sygeplejerske. Odense.
Lærer. Gift m. Preben Münchau, København.
Børn: Charlotte, Thomas og Christian.

2. Margrethe
f. 1874
- Karen
Anna
Else
3. Laura
f. 1880
- Niels Otto
Knud
Martha
Erik
Jørgen
4. Christian
5. Lars Møller
- Maren
Minna
Ragnhild
- Med hende kom Kjærsgaard på spindeside, og de gamle kom på aftægt. Hun var gift m. gdr. og søg-
nefoged *Niels Thyssen*. Deres tre døtre er:
Gift m. prpt. N. A. Eriksen, Søvang, Thy. Børn:
Per og Grethe.
Lærer – Frederikssund.
Gift m. gdr. Erik Eriksen, Sigsgård, Pandrup.
Børn: Jette, Inger og Kirsten.
Gift m. gdr. *Lars Ottosen*, Nordkær, Nørhalne.
Fire sønner, en datter:
- Gdr. i Hallund. Gift m. Anna f. Mølgaard. Børn:
Ingrid, Agnethe og Lars.
Gift m. Anna f. Vester. De overtager Nordkær.
Børn: Niels, Inge Laura, og Kirsten.
Gift m. forvalter og forpagter N. O. Kristensen.
Børn: Lars Otto og Hans Jørgen Mogens.
Brugsuddeler Espe, Fyn. Gift m. Ingrid en datter,
Anne Marie.
Gdr. Mejlsted v. Brønderslev. Gift m. Gudrun f.
Landgrebe. Børn: Karen, Bodil, Tove og Lars
Christian.
– som det hele drejer sig om.
Gdr. sidst i Storvorde. Gift m. Karen f. Nielsen.
Tre døtre.
Smørrebrødsjomfru i SAS, København.
Gift m. slagtermester Niels M. Christensen, Hjør-
ring.
Udvandret til Canada.

Niels Chr. og Maren

Da Niels Chr., altså Christians far var kommet godt og vel ud af skolen og blevet konfirmeret, flyttede han med samt sit tobaksskab fra Faarup Klit til Manna, hvor hans storebror Christian var begyndt sin eventyrlige løbebane i Manna Høkergård. Det er en roman for sig og skal ikke flettes ind i Niels Chr.s saga ud over den væsentlige betydning hans ophold i Manna fik for både ham og Maren Ladegaard.

Høkergaarden var oprindelig en almindelig gård i byen, men Chr. Poulsen, som ejede den, slog sig på handel med hørkram og indrettede en butik i en af længerne. Han blev enkemand med tre halvstore børn. Men pludselig giftede han sig igen, og hun var bare 19 år. Hun var beundret og tilbedt af hele sognet, så smuk var hun, Kirsten Marie, mørk men med blå øjne, slank og høj, uendelig dejlig.

Et halvt år efter brylluppet døde Chr. Poulsen.

Da netop ville tilfældet, at Christian fra Faarup Klit kom og så og sejrede. Det blev til stormende forelskelse med det samme. De blev viet i Thise kirke, og de tog Chr. Poulsens børn til sig som deres egne.

Høkergaarden ligger ved foden af Thise bakke. Et stykke oppe i bakkerne som på en hylde er Thise Ladegaard, egnens største og fornemste bondesæde. Christen Nielsen ejede den på den tid – og Maren var hans datter.

De kunne ikke undgå at se hinanden, Niels Chr. og Maren, og lidt efter lidt fik de travlt med også at se *på* hinanden. Niels Chr. var vel ikke andet end en opløbet knægt, da han kom til Manna. Maren var lys, slank, pigelig duftende som af nystrøget linned og med havblå øjne. Ak, da er det svært at være en lille pige og en stakkels, kejtet hvalp. De unge år, som går så tonende af længsel, sødme og smerte blev for Niels Chr. og Maren også krigens år. Niels var vokset sig stor og kraftig og blevet

en anseelig mand, omtrent 2 m høj og vældig bredskuldret. Han blev indkaldt til hestgarden i 63 og hjemsendt efter krigen med nederlaget som en uafrystelig byrde. Da var Maren 19 år. Niels Chr. kom igen til Manna Købmandsgaard. Nu blev han broderens betroede, rejsende repræsentant, thi det der havde været Høkergaarden var nu et handelshus af stort format. Niels kommer hele Vendsyssel rundt for at opkøbe landbrugsprodukter og tage imod ordre på kul, tømmer, alle mulige kolonialvarer – og bestandig var han gående. Kun sjældent var han kørende eller ridende, hvad han jo da ellers havde lært i tjenesten. Nej, han går. – Og Vendsyssel drejer sig i langsomme dønninger som bølger af markfelter, grønne enge og forblæste skovstumper roligt synskredsen rundt, alt medens han går. Således blev han iagttaget og filosof. Hjemme i Thise ventede Maren.

Maren og Niels Chr. viedes i Thise i april 1868.

De var jo ikke ubemidlede. De købte en gård i Grindsted by, Hammer sogn og der fik de deres første hjem. Men i 1870 dør Marens far, og ved hendes broders overtagelse af Thise Ladegaard tilfalder der dem en arvepart. Om dette er årsag til, at de sælger gården i Grindsted for derefter at købe den dobbelt så store Kjærsgaard i Tylstrup, ved vi ikke, men

»Kjærsgaard«. Christians hjem.

det er muligt. De rykker i hvert fald ind på Kjærsgaard i november 1870. Det blev deres hjem alle deres dage.

Vi er i 1870. Og i selvsamme efterår afsluttedes den fransk-tyske krig med Bismarcks sejr og Frankrigs totale og ydmygende nederlag.

Mon Niels Chr. har haft tankerne derude ved den knuste hær og de effektive pikkelhuer? Konstellationen er så forfærdende genkendelig. Åh ja.

Men hvad han ikke har kunnet vide var, at denne slagmark var indledning til det, der siden er kaldt Europas lange fred. Den hvilede ganske vist på en slags magtbalance, d.v.s. freden lå i Bismarcks hånd, men den holdt dog i 44 år. Det er de fleste og bedste af Marens og Niels Chr.s beskårne leveår.

For Europa er det også lykkeår. Freden giver Europa de muligheder, der som nævnt har en mærkværdig karakter af alle tings begyndelse. Og således også i vort hjørne. Danmark var psykisk hårdt ramt og jo også fysisk lemlæstet af krigen i 64, men rejste sig, og nu i 1870 lægger danskerne en ikke ringe optimisme i Dalgas' ord: Hvad udad tabes, skal indad vindes. Modsat var der samtidig pessimistiske, reaktionære kræfter. Der er jo altid nogle, der siger, at det ikke kan lade sig gøre.

Nok om dem. – Der var mange andre meninger i landet i disse år, for man havde jo fået *ret* til at have en mening. Folk fandt dette underholdende og byggede forsamlingshuse. Det var folkeligt, dansk, åndsopbyggeligt og ganske fredeligt.

Men i modsætning hertil, ja helt modsætningsvis lød på samme tid en røst i København. Det var Georg Brandes', og det var »Den moderne litteraturs gennembrud«.

Georg Brandes holdt sin første forelæsning om »Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur« i november 1871 og gjorde den til en fanfare for nye, realistiske tider. Det blev et dræbende lynnedslag i de dannede, national-liberale kredse og et rusk i »det sorte ornat«. Han rasede mod kirke, ægteskab og autoritet og lovsang elskovens og individets ret, men først og fremmest tog han digterne i skole. »En bog er for mig en handling«, sagde han. Og videre: »Jeg griber med så kraftig hånd, som jeg formår, ned i det virkelige liv«. Og direkte til digterne: »I skal male tilværelsen så sort, som den er, således, at folk vågner op. Vær *indignerede*«. Brandesianisme er indignation, naturalisme, impression, et oprør og et opgør med skønånderne.

Der var ikke meget tilbage af Heiberg og Chr. Winther og alle de andre poeter, da *han* havde talt.

Men hvorfor denne voldsomme reaktion?

Var det en ærlig sjæls kæmpe-skuffelse over, at det i 1849 tilkæmpede demokrati var overtaget af uduelige eller demagogiske eller magtsyge, nye autoriteter, altså det samme på en anden og faktisk ringere måde. Så han det hele som en stor løgn? Den bidske Gustav Wied, som var hans tro discipel, fik det sagt således: »Sommeren var altså inde, højt stod i stakke. d'Herrer lovgivere raslede afsted fra kro til kro og talte løfterigt til deres vælgere. Der stod en flom af løgn og bavl over landet«.

Uduelighed. Løgn. Vælgertække. Var det grundlovens resultat?

Imidlertid. Samtiden forstod ham ikke (når fraregnes de unge digtere). Samtiden var netop dybt engageret i nationale og religiøse bevægelser med modsat fortegn. Grundtviganisme og Indre Mission stod meget stærkt i befolkningen. Højskole og andelsbevægelsen begejstrede og følte vedkommende ovenpå 64. Når alligevel Georg Brandes er en nøglefigur for forståelse af århundredets sidste år, skyldes det som et paradoks de selvsamme mange andre nationale og religiøse bevægelers interferens. Og trods fremgang og foretagsomhed var der desillusionerede, utilfredse og splittede sjæle i Danmark. Nutiden vil sige: Tak, det kender vi. Men derved kender vi også Brandes. Han er eksponent for utilfredshed, men også fremadrettethed og således tidstypisk.

Resultatet af »Den moderne litteraturs gennembrud« blev derimod noget pauvert, hvad angår den primære litterære side. Der skete det, at de mindre ånder, som fulgte mesteren, udartede, hvilket ikke er ukendt. De efterlignede. De prøvede at overgå hinanden i sortsyn og livslede. De oparbejdede en »dristighed« i malende erotik, der alene egnede sig for latterbrøl i herreværelser. De misforstod totalt naturalismen. – Først med Johs. V. Jensen opnår dansk litteratur den fornyelse og impressionistiske fuldkommenhed, som Brandes drømte om i 71. Men da er vi begyndt på det tyvende århundrede. – Og da er Christian på Kjærsgaard ved at være voksen.

Vi kan ikke vide, i hvor høj grad disse hans første år indirekte var præget af disse kulturstrømninger. Vi har måske en fornemmelse af, at et gårdmandshjem for hundrede år siden var primitivt og på det nærmeste blottet for åndsinteresse. Men er det rigtigt?

Selvfølgelig havde de været mest optaget af nære ting, hvad også tiden indbød til: Tylstrup var i huj og hast på vej til at blive stationsby med gade, mejeri, butikker og de første cykler. Man havde både set og hørt telegrafene, der på sin papirstrimmel tikkede og optegnede endeløse prikker og streger, som stationsforstanderen almægtigt »læste«. Man kendte dampmaskinen, som hvirvlede rundt på mejeriet. – Og andre nære ting: Der var kampen mod Estrup. *Oprøret*. Det måtte jo have fænget som tønder i alle ærlige vendelbosjæle.

Men se, alle disse praktiske, iøjnefaldende ting er jo åndens spor. De er resultater af tankeenheder fostret af og i tiden og taget i eje af dens børn. Så vi skal ikke tro, at fordi der er forskel på 1980 og 1880 i teknisk henseende, må der også være det i folks tankevirksomhed eller følelse. Tværtimod. Vi må mene, at de gode Tylstrup- og Ultvedbønder ikke havde så ringe en horisont. Måske endog den rummede bedre kvaliteter end en TV-danskers.

Kjærsgaard, som ligger øst for byen havde ydermere den store verden gående lige udenfor døren. Landevejen fra Aalborg til Hjørring var blevet anlagt midt i århundredet og gik klods op af Kjærsgaards østerhus. Her fór da al slags folk forbi i vældig fart. – En halv fjerdingvej nord for var kroen bygget, og sønden for gården er Ajstrup Kirke. Kjærsgaard var altså i begivenhedernes centrum, og ingen behøvede at kede sig.

Og tiden gik.

Børnene gror til, og tiden går så såre.

Vi kan ikke vide, hvad Maren og Niels Chr. har gået og tænkt, eller hvad de sagde til hinanden højroset eller lavmælt. Hvilke sorger, hvilke bekymringer bar de på i deres dagligdag. Hvilke glæder groede om Kjærsgaard? Vi ved det ikke. Derimod står det skrevet i dokumenter og skøder, at Niels Chr. købte sig meget jordisk gods. Han blev en stor jordbruger og en velhavende mand, men også en betydelig mand i sognet. Han var formand for Sparekassen og sognerådsformand 1894-1897.

Vi må altså tro, at deres dag var fuld af virke og oplevelsernes glæde. De har haft hænderne fulde både ude og inde. Og de har levet deres liv med åbne sanser. De har ikke været naglet til deres jordstykke, som jo ellers var bønderens lod i århundreder – og stadig var, hvis man var ubemidlet småbruger. Kjærsgaardmanden var kørende. Godt kørende. En

rask hest for jumben, børnene pakket indenbords – og de havde det hyggeligt. En jumbe er lun som en rede, og man sidder så dejligt knæ ved knæ. Ikke at det er det hurtigste køretøj, men de kunne dog komme til familien i Thise på et par timer.

På den tid var Thise et kulturcenter præget af både Manna Købmandsgaard og Thise Ladegaard og folkene der. De var langt foran deres tid. Husk på, at Manna Købmandsgaard var handelshus for hele Vendsyssel. En forretning i stort format med kontakt til verden. Det vrimlede med folk og heste ud og ind ad porte. Der var prangere og smede, møllere og købmandens egne kuske. Der var fine folk i byklæder. Der var også somme tider sømænd, thi Christian drev stor handel på Norge og England. Han havde en snes agenter siddende langs Norges kyst lige til Bergen og fragtede med egne skibe korn ud og tømmer hjem. Korn var en livssag. Derfor var han også kirkeejer i flere sogne, hvilket betød korn som tiendeydelse uden sakrale betingelser. Det var altsammen udmærket. Og for Kjærsgaard-børnene måtte det have været et eldorado af en legeplads med de mange kringlede lofter og magasiner fulde af sækkestabler og sirupstønder. Der var desuden fætre og kusiner næsten i massevis. (De var seks i Købmandsgaarden og fire i Ladegaard).

Thise Ladegaard var som nævnt overtaget af Marens broder, Niels Ladegaard. Han var ligesom Købmanden nedenfor bakken af stort gevind. For det første sad han jo på egnens betydeligste gård og var anerkendt også som den betydeligste mand. Det har meget at sige blandt bønder. Men det var især som den, der tilplantede Thise Bakker, at Niels Ladegaard blev kendt. Før hans tid var banken nøgen og forblæst, der hvor den som et forbjerg måtte tage stødet fra de våde vestenstorme. Han plantede og plantede, og det groede vel, hvad han fik i hænde.

*Han elsked den stille og bramfri færd,
han vidste, hvad arbejdets ære var værd.
Han stimed ej med, hvor de skreg i kor,
men smilte, ventede – drev sin jord.
(Anders Dolleris 1906).*

Han blev kreditforeningsrepræsentant, hvilket var noget helt nyt. Han var medstifter af Brønderslev Bank o.s.v. De var »belæste« i Thise og

Manna, og det er som kræfters essens, at børnene blev holdt til bogen uden hensyn til hvad det kostede. De *skulle* læse, og det kom også til at gælde hos Hans i Jomfru Ane Gade og på Kjærsgaard. Igen kan vi føle, eller næsten bevise, hvorledes alle ting fik form, blev liv og tegnede skitser til en helhed.

Det var begyndelsen.

Og de fortsatte deres higen nu hvor verdens døre stod åbne. Europas lange fred viste sig mere og mere at lægge alt fordelagtigt til rette for handelen. Og handelsmænd var de jo. Vi har hørt om den store købmand i Manna. Men også Hans Larsen, der jo som det huskes var adoptiv søn af Christian og Kirsten Marie, blev storkøbmand og grundlagde et af Aalborgs mest markante handelshuse i Jomfru Anegade. Han var kun lidt yngre end Niels Chr., og de var nære venner og forbundsfæller alle deres dage. Hans Larsen blev tysk konsul. Han var gift med konsulinde. (født Rendbeck).

De havde to sønner. Den ældste hed selvfølgelig Christian – den yngste Carl. Christian var den foretrukne og sin mors kæledægge.

Da det en aftenstund puslede i stuen og konsulinde var i sit kabinet ved siden af, kaldte hun med sin mildeste røst:

Er det mors egen Christian?

Hnej – lød det sagtomdigt – det er kuns Carl.

Sønnerne tog navnet Sommer-Larsen efter deres biologiske farmor, men vedkendte sig altid deres egentlige rødder. »Jeg er mest en Larsen«, sagde Carl engang, og det er jo et fint ekko af hin dejlige kærlighedshistorie, da Christian og Kirsten Marie unge, lykkelige, forelskede tog »Sommerkonens« børn ind i deres egen lykke.

Som sagt. De var handelsfolk. Mest naturligvis de to storkøbmande, Christian i Manna og Hans i Aalborg, men også Niels Chr. Kjærsgaard havde talentet, eller var det, når det kommer til stykket den lyse Maren. Det er ikke til at vide, men kvinderne dengang – nogle af dem i hvert fald – havde den egentlige magt. Det har de vel også i dag, vil man sige. Jo, jo. Men dengang kunne man blot ikke *høre*, at de var der.

Spørgsmålet må imidlertid siges at være ubesvaret.

Vi kan kun konstatere, at Niels Chr. ejede og drev over 700 tdl., hvoraf »Milbak« med sine 14 td. hartkorn udgjorde mere end halvdelen.

»Milbak« var en stor gård, en herregård at se til med hvid, trefløjet, klassicistisk hovedbygning og lange staldlænger. Jordtilliggendet var

lave, våde arealer, som indbød til kvægavl og mælkeproduktion. Der var ifølge regnskabet for 1895 solgt 121 tdr. smør. Der var altså endnu mejeri på gården. Samme regnskab viser iøvrigt et overskud på 4.105,- kr. hvilket dengang var forfærdelig mange penge. Naturligvis var ikke alle år lige gode. Der skal være en vis rimelighed i tilværelsen. Men sommerdage, når Niels Chr. med kæp i hånd vandrede ud i sit frodige, grønne rige, da har han kunnet tælle i hundredevis af dyr, høveder og plage imellem hinanden.

Her var det store under af liv. – Han gik midt i verden.

Langt ude flimrede vildmosens uvirkelige kiming og blev i en fjernhed væk i himlen. Solen bagte vandingstedets dynd, og uophørligt lød horsegummens dybe skogreløde oppe i lufthavet, hvor den tumlede og dykkede.

Da dannede sig i hans sjæl et billede af mangfoldighedens væsensenhed. En sum af indtryk blev i hans sjæl rigdomme, der ville kunne udmøntes i virke og viden

Som den blinde, kravlende larve der af sit puppestadie træder ud i lyset og er det flyvefærdige imago, således fik et afsnit af menneskets historie vinger. Tiden blev flyvende efter de mange tilløb i årene forud, da det hele begyndte og udviklede sig i musiske, politiske og praktiske parallelgående strenge. Nu rakte ekspressionismen sig mod århundredskiftet i en trang til gengivelse af livets indtryk i *udtryk*. Sjælens maleri. Et *forfra* i kunsten, som skal bringe den i slægt med al primitiv kunstnerisk udfoldelse. Således malede jægerfolket. En kraftfuld, æstetisk gengivelse af byttet, eller motivet, om man vil – men rettest sagt – af naturens billede i sjælens spejl. Gauguin og van Gogh var ekspressionister. Picasos første arbejder er fra den tid. Det var Carl Nielsens og Sibelius' unge år (Sibelius' anden symfoni er fra 1900. Nielsens Helios-ouverture fra 1903). Johs. V. Jensens første myter bliver til i Kristiania lige før århundredskiftet.

Det er de store mestre. De store gengivere og skabere. De, som i forening med den trofaste vandringsmand derude i engene blandt græssende dyr vil skabe, hvad Carl Nielsen med sin fjerde symfoni kaldte det uudslukkelige.

Et smukt aftægtspar foran flaget på »Kjærsgaard«. Veteranen fra 64. Niels Chr. Larsen og hans lille Maren.

Det unge mod

I sig selv kan et århundredskifte ikke betyde et tidsskifte. Der er andre ting på tilfældige datoer, som kalder på skæbnen og vender verdens tilmeglas. Og dog er år 1900 et særligt år. Det er det for både den unge Christian på Kjærsgaard, for dansk litteratur og politik, for den globale medmenneskelighed og for Paris, hvor den store verdensudstilling indvarslede det tyvende århundrede. Faktorernes orden er ligegyldig og er i dette tilfælde for en hurtig betragtning også hinanden uvedkommende. Men det kan jo være, at der viser sig en sammenhæng.

Men nu Christian. – Han er jo i 1900 sytten år gammel og må være ved at finde sin form. Han får i hvert fald muligheden. Der skal selvfølgelig slibes mange kanter af, inden formen er færdigstøbt. Men der sker det, at han om efteråret rejser til Lyngby Landboskole ved København. Han forlader altså hjemmets hæmmende mure og nu råder han sig selv, hvilket er af betydning, når man hedder Larsen.

Lyngby Landboskole var landets fornemste og – dyreste og kendt som forberedelsesskole til Landbohøjskolen.

Hvad er meningen? Det er jo helt usædvanligt at sende en syttenårs på så dyr en skole. Har den gamle på Kjærsgård haft ambitioner med sønnen, eller var det alene slægtens særlige kundskabstørst, som meldte sig igen. Men det kan også være noget helt tredje. Noget med en varm, gemt drøm den gamle hentede frem igen fra sit inderste. Drømmen om at komme bag om egne iagttagelser ved at se alle tings indre væsen i lys af viden. At opleve forklarelsen.

Og så drog da Christian til København for at lære kemi.

Med det samme har han fået storbyens festlige ouverture slået i ørene. – Dampfløjters hyl. Rumlende og knagende rækker af køretøjer. Hestehove i brostenene. Råb. – Og se, der gik jo københavnerinden og lignede det fineste, kongelige porcelæn. Vi må tro, at han har suget til sig med

alle sanser. Vi må også tro, at han har mødt verden med en vis overlegenhed. Han var aldrig uden selvtillid. Deraf har han i årets løb udviklet sig også i andre retninger, end hvor syrer og baser førte hen.

Som stor dreng hjemme i Tylstrup havde megen af hans tid været helliget den ædle sag – »kamp« mod Estrup. Med en drengesjæls hele hede begejstring havde han levet med, når de voksne holdt møder i byen og råbte højt. Ned med Estrup. Ned med kongen. Det havde gibbet i ham. Og nu var han selv midt i det hele, thi netop nu i 1900 var København nær bristepunktet i samme anledning. Lange tiders opsparet harme og trods var blevet som glødende spåner. En gnist, og der ville stå lys lue fra gaden og alle ærlige værtshuse. Ude på landbrugsskolen i Lyngby må de unge landmænd have følt danmarkshistoriens nærhed, og de har følt, at det ikke mindst var deres sag. Det gjaldt deres rettigheder som frie bønder, sådan som det stod i grundloven. Det var vel et slagsmål værd. – Ud med Estrup.

Men der blev ikke revolution. Kongen bøjede sig. Han måtte nødtvunget afslutte den estrupske æra, og vi fik *systemskiftet*, hvilket betød ren parlamentarisme uden mulighed for flere diktatoriske forsøg. Vi fik landets første venstregering, og da har de nok jublet i Lyngby.

Men også andre »systemer« blev skiftet ud. Vi så det i det gamle århundredes sidste tiår. Vi så, at der var nye livsformer og nye tankesæt undervejs, og at de alle pegede mod et fælles punkt: År 1900.

Der var som nævnt verdensudstilling i Paris det år. Eiffeltårnet står som et minde og vidner om deres tekniske formåen. Hvad der imidlertid for os har videre interesse, er udstillingens værdi og inspiration for de nye tider – de nye livsformer. Her viser der sig helt specielle kilder, thi Social-Demokraten og Illustreret Tidende havde som korrespondent sendt den unge journalist og skribent Johannes V. Jensen til åstedet. Derfor har vi i dag en enestående mulighed for at »opleve« begivenhederne i Paris, men også for at se konsekvenserne, som de dengang tegnede sig, thi Johannes V. øste perspektiver ud med mange superlativer. Nu hvor tiden er gået og vi har årenes afstand, kan vi revidere og fortolke.

Det blev *maskinerne*, som fik en central plads i Johannes V. Jensens reportager hjem til København. Maskinerne og elektriciteten. Det fascinerede ham, at naturens skjulte kræfter lod sig omforme til lys og stempelslag, derved at mennesket skulle blive lykkeligt. – Om aftenen lå hele

det store udstillingsområde badet i elektrisk lys som var ilden tæmmet og hældt på små kolber, og tænk, udenom – den hele vej rundt om arealet løb »det vandrende fortov« trukket af et utal af elektromotorer. En rullende vej, man kunne stå op på og blive båret af. Et under at opleve.

Men midt i alle herligheder var *dynamoen*. Den stod i en hal for sig selv, og der malede den kraft ud i alle de små, fine ledninger, medens den gnistrede med lyn og lugtede af brændt organisk stof.

Disse artikler fra Paris havde politiske undertoner. Det var næsten uundgåeligt, for selvom Johannes V. Jensen ikke var socialist, var her med progressioners impulser så mange berøringsflader med socialistisk ideologi, at der kom røde farver på. Dertil kom hans varme følelser for den franske republik set også i forhold til tingenes tilstand derhjemme. Alt sammen passede det fint i Social-Demokraten, men så begyndte artiklerne at ændre sig politisk set.

Det var kunstneren, der tog magten fra journalisten nede i Paris. Han begyndte at filosofere og fabulere. Artiklerne blev »sange« – optimistiske, begejstrede. Og sangene skulle blive en symfoni over kunsten og teknikken og det nye menneske, over livslyst og vilje. – Han brugte sproget med en sangers fryd. Og så passede det ikke længere Social-Demokratens redaktion. Socialister må per definition ikke være hverken morsomme eller optimistiske, heller ikke må de ønske individet til lykke med friheden. Samarbejdet med Social-Demokraten revnede til sidst.

Men vi fik symfonien. Den kom til at hedde »Den gotiske renæssance«.

Med »gotisk« skal vi forstå den race, der i folkevandringstiden trængte op i Jylland og bredte sig langs nordsøkysten til Frankrig og England for derved siden at sætte sit præg på Nordamerika og blive en global race. Dette er ikke indledning til racisme. Ordet »Gote« er et samlingsmærke, et symbol for visse bestemte karaktertræk, udtryk for de dybeste lag i personligheden, arvede instinkter. Vi er jyder. Men mere end det. Vi skal vedkende os vor arv og forplittelser i henseende til *andres* ret. Og Johannes V. Jensen drager en sammenligning med »en gal prælat i Irland« og Søren Kierkegaard og en »genial og rasende procesbonde på tre tønder hartkorn i Rinds Herred«.

Den sidste kunne godt være en af vore egne fra Vendsyssel. Der er eksempler. Vi kender Jørgen Jørgensen i Ajstrup, som holdt hingst ale-

ne fordi, det førte nogle gode processer med sig. Eller et andet eksempel: En ægte Larsen af det nye slægtled lod sig arrestere på Hjallerup Marked af enkel men livsbydende årsag. Han ville ikke flytte sig så meget som 25 cm, fordi han fastholdt at have *ret* til at stå, hvor han stod. Gotisk? Ja. Men også renæssance, thi arven, historien har kun virkelig betydning, når den sætter tone til og styrker nutiden. Og nutiden vil danne det moderne samfund i en maskinalder samtidig med også at danne en ny mennesketype, der i fysisk, animalsk forstand må bekende sig til virkeligheden. »Den gotiske renæssance« vedkommer os, som den også måtte have været væsentlig for Christian fra Kjærsgaard. Han var den unge mand, der griber den svale morgen med de lynende solstråler.

I den blå horisont stod et forventningens højdedrag tonende af lykke.

Han er at træffe som dragon ved 5' regiment i Århus i 1903. Nu er han jo helt voksen og blevet en smuk, velbygget, ung mand. Christian er ikke stor (62½"), men bomstærk med brede skuldre og kraftige arme og store, stærke hænder. Han er lys og har rolige ansigtstræk. En pæn soldat i himmelblå uniform. Jo, jo. Han bliver også en kvik soldat. – Det flyvende ridt i et attack med sus og hvin af den lange ryttersabel, tummel, hæse kommandoråb, – det var livet. Han egnede sig til dette ra-

En af Chr. IX's tro dragoner. Christian Larsen. De fornemme søjler og palmerne i baggrunden lader formode at han befinder sig i majestættens umiddelbare nærhed. Det er i atelieret hos fotograf Wighorst i Århus (1904).

ske liv, hvor han kunne bruge sin stærke krop uden teoriernes spidsfindige hæmninger. Hver ting til sin tid. I 1905 udnævnes han til korporal og gør derefter tjeneste i 1½ år. Men da han i 1916 under verdenkrigen genindkaldes og møder op ved sit gamle regiment, får han følgende velkomst af en barket og hjulbenet stabssergent: »Der har vi den onde lyneme Larsen. Han var eskadronens flinkeste soldat, men han blev det dovneste svin«. Se, den kan hans efterkommere jo så tygge på. Noget tyder på, at han undervejs mistede interessen. Vi kan måske stykke hans militære løbebane sammen af ovenstående og det brev, han skrev hjem til Kjærsgaard fra Jægersborg Kaserne, da han var korporalselev:

»Tak for pakken, men det par strømper og underbenklæder er da vel ikke det eneste tøj I har derhjemme, jeg kan slet ikke finde nogen redelighed i det. Jeg kan bare see, at jeg snart ikke har mere at spise med (?), derfor bilder jeg mig ind, at I også har noget tøj derhjemme. Og så hvis I har noget mere sådan fedt, som det jeg fik sidst, det var lige noget jeg kunne lide. – Og så kan jeg også see, at det er ved og er forbi med mine penge, men jeg antager forresten nok at fader har gået og undret sig over, om jeg da ikke snart skulle have nogle. Jeg har tænkt på at rejse til Falster i Påsken, hvis jeg får for mange penge, men hvor mange er mange penge. Nå jeg kan jo altid senere låne dig et 100 kr. Fader, når jeg kommer hjem, for så har jeg penge på lommen. Jeg har haft brev fra Boesen om at komme derover og besøge ham i påsken, og Pille har været her og besøgt mig, han er på Kronborg, og vil også have mig med hjem i påsken. Nu kommer det bare an på hvor mange dage vi får fri. I dag har jeg haft hjemmetur i egenskab af fodermester, men jeg har ikke rigtig kunnet sove, det må nok være fordi der er ligesom lidt forår i luften allerede. Ja er det ikke forskrækkeligt, at jeg nu har været soldat et år, tiden løber. Kan du huske for godt et år siden, Fader, – altså da jeg skulle ind – at du ville sende mig en kasse cigarer – da var jeg så beskedent, at jeg afslog tilbuddet, *nu* derimod ville jeg stille mig helt anderledes hvis et lignende tilbud skulle blive mig givet, og du ville ikke kunne sætte mig i mindste forlegenhed ved uden videre at sende mig nogle.

Ilden er gået ud i kakkellovnen så der er hundekoldt. De kærligste hilsener fra Eders hengivne Christian«.

Vi kan give Christian ret. Tiden løber. Disse år fra 1900 til 1. verdenskrig – den sidste del af »den lange fred«, som frugtbart lod det gro, som nys var spiret, var lykkelige år trods tordenskyerne i syd og trods en

speciel usikkerhed og famlen, fordi det nu krævedes, at man jo også skulle *bruge* alt det nye. Fra at være noget man havde hørt om, var det nu på livet af een og krævede handling og/eller eftertanke. Skulle man kritikløst bruge motorerne eller trække telefontråde over det hele. Skulle man stole på eksperterne. Men især: Turde man stadig tro på egen dømmekraft? – Tidligere var et årsagssammenhæng synligt og umiddelbart indlysende fra ende til anden. Man vidste *hvorfor*. Nu var årsag og virkning indkapslet i teknik, man måske nok kunne betjene, men ikke overskue og ikke i dybeste forstand forstå. Specialisten kunne, men var *det* betryggende. Der er sandheder, for hvilke den på sansede virkeligheder byggede naturvidenskab ikke er højeste instans. Der er grænser. Ville man da, som H. C. Ørsted mente det, i grænselandet møde det guddommelige. Eller ville der altid være kendsgerninger. Det nye menneske måtte finde sin identitet.

Disse år var som – ja netop, som Christian, det unge menneske. Tiden var præget af usikkerhed, lykke, begejstring, smerte, utålmodighed og allerede begåede dumheder. Christian var det også. Man kan på en måde sige, at Christian og tiden var i hinandens følge. I deres lyse ungdom var det meningen, at de hånd i hånd skulle vandre mod det, de troede skulle blive de store resultatets år.

Uanset hvordan det end måtte komme til at gå:

*»Dette var en skål for den uudslukkelige appetit
der lægger mig ned og sætter mig på benene igen
midt imellem hoftebredt henvandrende mirakler i
menneskeskikkelse.*

*Er I kede af, at jeg synger, så det sortner mig for
øjnene?»*

(Johannes V. Jensen. 1906)

Mere ungt mod

Oppe i det øverste Vendsyssel, omtrent ved havet ligger landsbyen Bjergby med gode gårde, – som også findes deroppe – med kirke og præstegård. På den tid vi bevæger os i, hed præsten Hindsholm. Provst, skulle vi sige, for det var han og en myndig mand. Der var tre børn i ægteskabet, og på det tidspunkt, da de godt og vel var i konfirmationsalder, var det faldet provst og provstinde ind, at de ville have godt af dannet selskab. Dertil søgte de da en ung, honnet pige fra et kristeligt hjem til at læse med de unge mennesker og ellers være behjælpelig i husførelsen.

Ellen Andersen blev konfirmeret i Frederiksberg kirke og er, (muligvis) iført konfirmationskjolen. Det søde pigeansigt udstråler den ro, mildhed og godhed, hvormed hun kom alle imøde gennem hele sit rige liv.

Vi ved ikke ad hvilke veje, hun fandt fra København til Bjergby, men hun var blevet den udvalgte, og en dag kom hun og fandt, at alt var smukt og rigtigt.

Ellen hed hun. Hun blev en sol i præstegården. Bogstaveligt, for hendes hår var en luende brand. Og varme, varme var hendes væsen. Hun udstrålede varme.

Når hun gik til og fra, ind eller ud af døre, var det med ophøjet selvfølgelighed. Sikkert, men med en glidende og yndefuld ro viste hun det, den gode provst havde tænkt sig med dannelse. Når hun vendte ryggen til, fulgte han hende med øjnene. Hun var nitten år. Hendes sprog var blødt og syngende, københavnsk charmerende, men også dannet og igen med hendes specielle varme under.

Frk. Ellen var musikalsk. Alt hvad der var sangbart elskede hun med inderlighed, og det var lige så godt salmer som skillingsviser, der lød i præstegårdens genlydende kældre. Men mest elskede hun de danske romancer, som hun spillede og sang, undertiden i musikalsk fryd gående over i følte, ofte selvkomponerede anden-stemmer, og da det viste sig, at præstebørnene var lærenemme også i det musiske, dannedes der af sig selv en ungdommelig kvartet i den gamle præstegård. Hun lærte dem Schuberts Lieder, og provsten lagde øret til. Men der skulle jo også »læses«. Da var det mest de nye digte, der blev foredraget: Holstein, Drachmann, Thor Lange, og så endte det alligevel i sang: »Skin ud, Du klare Solskin«.

Der gik et år eller mere, og Ellen lærte meget om husførelse, der i en præstegård kan være vidtløftig nok. Også lærte hun at halshugge høne og gås, thi livet på landet er ligefrem, og hønen skal i gryden, om man vil have suppe. Men i en præstefamilie er der tillige en særlig tone af styring. En balancegang, der kræver kendskab og indforståelse, så det måtte hun altså også lære. Det var let at plumpe i, thi der skulle til stadighed tages hensyn til både provst, Vorherre og timeligheden, og trilogien havde varierende skævheder, hvor de enkelte led havde forskellig vægt i forskellige situationer. Ellen klarede det intuitivt, og hun oplagrede i sit bløde sind denne egenartede blanding af strengthed og hjertelighed, alvor og tøjlet humor, som var karakteristisk for Bjergby Præstegård.

Men nu var hun over tyve år og ville se mere af verden. Hun måtte – med mange tårer – tage afsked med Bjergby, men med præstebørnene

blev det ikke en egentlig afsked, thi Arne, Emmy og Esther Hindsholm vedblev at være en del af hendes liv trods alle afstande, i alle år.

Men hvor flyve hen?

Ikke København, som hun kendte for godt. Amerika? Måske. Jo, der var noget der, men vi ved ikke bestemt, om der lå lidt kærestesorg bag, eller hvad. Vi kender ikke kronologien af hendes tanker, eller af hvor hun rent faktisk fløj hen. Hendes lyse sind, hvori lå en ikke ringe portion impulsivitet gav disse hendes ungdomsår mange oplevelser og derved mange sindets motiver, mange tårer og glæder og en del tvivl. En tid var hun på seminarium og ville være lærerinde. Hun var husjomfru på en herregård på Djursland og atter tilbage i Vendsyssel, men hvor hun end kom, var der nogle, der måtte betale med deres hjertefred. – Pas på de rødhårede.

Hun dansede, og da var det, at Christian fra Kjærsgaard så hende. Han så hvor hun var dejlig slank om livet og med bløde linjer ved brystet. Han så det flammende hår og måtte som alle andre bøje sig, men da han jo ejede en formidabel selvtillid, gik han ikke sukkende til side, men tværtimod lige på.

*Af guld og ild er min tankes fest –
hvorfor er der angst i dit hjerte?
der vokser blomster bag dine bryster
du dufter af æbler og evighed.*

(Schade 1926)

Det blev ikke den lange forlovelsestid, for ude på »Milbak«, som tidligere er omtalt, sad Christian og manglede faktisk en kone. Christian var forvalter eller bestyrer på den store gård. Den gamle på Kjærsgaard havde tænkt, at det nu var på tide, det unge menneske fik noget at rive i, og satte ham da på prøve som ansvarshavende for folk og fæ langt derude ved mosen, helt for sig selv.

Og Ellen. Ja, den gamle var faldet pladask. Christian skulle have Ellen. Til en begyndelse havde Maren nok været en smule skeptisk. Pigen var jo københavner, og det vil alle dage hænge ved een. Man kan ikke lyve sig fra at være født i København. Byfolk snakker også for meget. – Men ret hurtigt gav hun sig. Hænderne sad jo godt på pigebarnet, viste det sig.

Og gift blev de. Christian og Ellen blev viet i Ajstrup Kirke den 27. september 1910.

Nedenstående skema er en redegørelse for Ellen Andersens nærmeste familie.

Faderen
Frederik Andersen
f. 1840

Snedkermester i København (Frederiksberg). Han døde allerede i 1896, altså 46 år gammel. Han efterlod sig

Moderen
Hansigne F. Hoff
f. 1846

og deres nedennævnte børn.
(Der ligger i disse få oplysninger en nerve af skæbne. Hvordan havde den lille, spinkle Hansigne kunnet klare tilværelsen for sig og sine i en storby for hundrede år siden. Vi kender ikke hendes sorg og kamp. Vi er vidende om, at hun sang i korret i Vartov, og det har nok været hendes glæde. Og vi kender børnene. De var usædvanlig hjertensgode mennesker. De var:

Petra f. 1872

gift m. Rosendahl Jensen, som vi ikke kender meget til. De havde to døtre, som udvandrede til Sverige samt sønnen *Max*, der var desinfektør i Aalborg og gift med Petra. De havde en datter. Max's yngre broder hed Ingemann og boede også i Aalborg. Han var ugift.

Axel f. 1876

Kunstmaler og teatermaler v. Det kgl. Teater. Gift m. Sofie. De havde tre børn:
Marie. Kunstmaler. En søn.
Volmer. Gartner i København. G.m. Ellen. En datter.
Ellen. Ingen efterkommere.

Ingeborg f. 1874

Gift tre gange (Willer, Breidenfeldt og Nic. Andersen). Ingeborg havde to døtre: *Esther*, g.m. husmand og saddelmager Lars Larsen, Vadum. Der var en søn og tre døtre i ægteskabet. Og *Musse*, som udvandrede til Argentina. Hun blev gift med John Jonson. Han var svensker. De havde en stor thefarm i Eldorado. Der var fire sønner og en datter.

Anna f. 1879

G. m. Kresten Kristensen af en kendt vendsysselsk slægt. De havde forskellige erhverv og boede mange steder i landet, sidst i Tåstrup. Deres børn er: *Richard*. Hovmester. Udvandrede til Canada, g.m. *Dagny*. De havde to sønner og en datter.

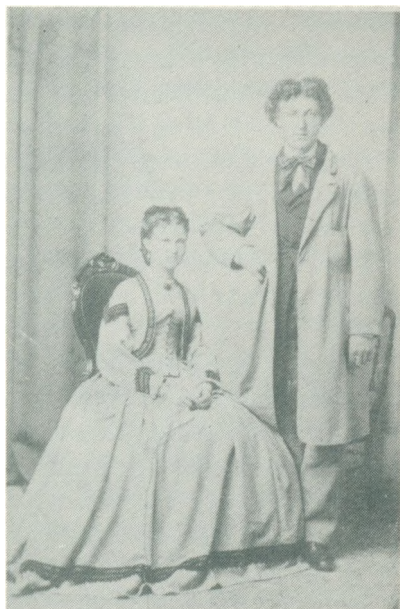
Poul. I mange år ansat på sukkerfabrikkerne. G.m. *Anna*. En datter.

Tvillingerne *Karen* og *Else*. De forblev ugifte. De var meget nær knyttet til forældrene og kærlige mod alle i familien.

Det var Ellens søskende. Selv er hun født 13. december 1885, og som det alt står skrevet blev hun gift med sin *Christian* 1910.

Med noget, der ligner en beregning kom året efter en søn, og så var der mening med livet på gården. Der skal være børn på en gård ligesom også føl og kalve og ællinger i dammen. Drengen på *Milbak* var rødhåret, og *Christian* var lykkelig. Og nu er vi kommet til 1911.

Det år mærkede Europa en skælven, en svag angstfølelse, som når kulden sniger sig ind fra et mørke. – *Agidirkrisen*.

Photographie af Ellens forældre i København. En spæd og fin Hansigne Hoff i Kri-noline og hendes sangglade snedkermand. Frederik Andersen, hvis hele statur godt kan lede tanken hen på datidens kunstnere. Han døde, da deres yngste, Ellen, var 12 år. Parret er ganske nyforlovede.

Vi ved i dag, at episoden var et varsel om et kommende verdensdrama. De kunne ikke vide det i 1911. De kunne ikke vide, at lunten var tændt, og at gløden langsomt ville æde sig frem mod eksplosionen. Nogle få læste skriften på væggen og følte, at freden var i fare. Længe havde de forstået oprustningerne, de vanvittige provokationer og militærparaderne og nu dette: Det tyske krigsskib med strittende kanoner udenfor Agidir. Men som et hele troede Europa på *mennesket*. Det er virkelig rigtigt, at folk troede krig var en umulighed i vort højt kultiverede århundrede, mennesket var jo forædlet, ville ikke gribe til gamle dages barbariske metoder. Man havde læst det og troede det jo gerne. Men det er meget besynderligt, thi rundt i alle Europas store nationer – med undtagelse af England – vrimgledede det med soldater som trussel mod trussel. Der var glødende had mellem Østrig og Serbien. Der var korrupsion, forfald og generalvælde i Zarens Rusland, forbitret revancetørst i Frankrig, politisk uro i Italien. Og i Tyskland – en militærgal kejser med mindreværdskomplekser. Den tyske flåde voksede som en ond ting og blev de nærmeste næste år en frygtelig dødsmaskine. Men den var alle prøjseres stolthed, og derfor blev dette skrækelige legetøj end farligere som psykologisk årsagsfaktor. Sammenlagt burde disse nævnte kendsgerninger – plus flere ikke nævnte, som på ingen måde var ukendte eller under dække, have givet anledning til al mulig frygt. Ja, hver for sig var de for såvidt anledning nok til hver sin krig. Men ingen eller næsten ingen troede på krig, og ingen *ønskede* krig. Derfor var der heller ingen til at advare. På mærkelig autodynamisk måde styrede Europa med en naturløvs præcision mod katastrofen, og Europas folk vidste det ikke.

Hvem havde ansvaret?

En af krigens hovedpersoner var Lloyd George, den engelske premierminister. Han skriver i sine erindringer kort, klart og ubarmhjertigt følgende:

»Til syvende og sidst er det overkommandoerne i Østrig-Ungarn og Rusland, som er ansvarlig for krigens. Det var dem, der fastholdt deres krav om mobilisering, medens der endnu var håb om at nå et resultat ad forhandlingens vej. Den østrig-ungarske mobilisering førte til, at Rusland mobiliserede sin hær for at komme et eventuelt overraskende grænseangreb i forkøbet. Østrig-Ungarn mobiliserede for at knuse Serbien. Rusland mobiliserede som modtræk herimod.

Da Kejser Wilhelm forskrækket over tordenskyerne personlig gjorde

forestillinger hos Zaren for at afvende krigsfaren, bad han »Nicky« om at tilbagekalde sit allerede udstedte dekret om mobilisering af den russiske hær. Zaren var villig til at give efter for denne ikke urimelige anmodning, men hærens ledere forsikrede ham, at de »tekniske« vanskeligheder ved en tilbagekaldelse var uoverstigelige. Således gik det til, at generalerne i kontinentets førende lande kastede nationerne ud i krigen«.

Og videre: »Blandt de fyrster og statsmænd, i hvis magt det lå at udtale de ord, som kunne få store hære til at bryde op og marchere mod og over grænserne, var der ikke en – det ses nu ganske klart – som ville krig, i hvert tilfælde ikke i stor stil. Den eneste, der måske kan være tale om, er den tåbelige Berchtold, Østrigs ministerpræsident, som personlig må bære hovedansvaret for det meste af, hvad der skete«.

Endelig hævder Lloyd George, at England, som ikke nærrede ønsker om at måle sig militært med nogen som helst, indirekte var skyld i Tysklands indmarch i Belgien. Havde England haft en stor og veluddannet ekspeditionshær havde tyskerne ikke turdet gå ind i Belgien.

Det ellers så berømte mord i Sarajevo omtaler Lloyd George overhovedet ikke.

Det var generalerne, de svage statsmænd, naiviteten og mærkelige sammentræf, som man kunne kalde skæbne, – samt oprustningerne, der sammenlagt lagde ved til bålet og var årsag til verdens nød og smerte i de næstfølgende fire blodige år.

Det er imidlertid værd at bringe til eftertanke, at medens Tysklands oprustning førte til krig, ville en oprustning i England have været fredsbevarende. – Det er ikke lige meget *hvem*, der opruster.

Men da det hele ramlede, viste det sig, at alle var uforberedte. Det skete i de første dage i august 1914.

De næste år var vanvidets år. Pinefuldt og nytteløst døde millioner af unge mennesker, og andre millioner var på legeme og sjæl slået til vrag. Det var den formålsløse krig. Formålsløs og vanvittig, fordi det hverken var religiøse, specifik ideologiske eller økonomiske aspekter, der drev de uhyre hære mod hinanden. Det var fejltagelser og »tekniske vanskeligheder«, som det blev udtrykt i Rusland, der blev til katastrofe. – Og det var den onde krig. Ikke fordi menneskene var onde. De frysende, tilsølede i skyttegravene var ikke onde mennesker, ikke heller de rådvilde generaler og politikere, der måtte bære umenneskelige ansvar.

Nej, onskaben var avlet af den teknik om hvilken, der var sunget jubelsange, og som var hyldet for effektivitet og drømt om. Virkeligheden var blevet anderledes end drømmen, og effektiviteten fik verden at kende som dødens forbundsfælle.

Historisk er verdenskrigen nu på afstand og kan overskues, men den er dog ikke længere bagude, end vi stadig har direkte kontakt. Der er jo nulevende, som oplevede og husker krigen, og som kan fortælle. Derfor kan vi både have overblik, men også en nogenlunde oprigtig fornemmelse af Ellen og Christians liv, som det formede sig i krigens skygge.

I de første augustdage, da verdensbranden var tændt og det hele begyndt, skinnede solen ude på Milbak over en stor høst. Og solen skinnede over Ellen og Christians unge lykke.

Når de gik i den yderste udmark i vest, der uden egentlig grænse fortonede sig i mosens ingenmandsland, havde de mod øst at se kornmarkerne der, hvor de bølgede op mod den hvide hovedbygning, som lyste i solen. – Deres smukke hjem indrammet i høstgylden frodighed. Og højt på sin bakke i sydvest lyste Biersted Kirke, også den skærende hvid i solen. Men langt, langt ude i nord stod Thise Kirke som tegnet med kridt

Christian med sin unge brud. Hun ser både kæk og afslappet ud – og er, med humor og mod, rede til at gå ind i landhusmoderens hverdagsliv.

Der er ikke så meget at aflæse i brudgommens ansigtsudtryk. Han er vendelbo! Og stærkt forelsket.

på himlens blå. Det var deres verden, medens krigen, som pludselig var der, og som de hørte om og læste om, var en imaginær ting, de ikke behøvede at beskæftige sig med for nærværende. – Iøvrigt var den, langt væk.

De kunne ikke vide, hvad der skulle komme, og de havde med Europas lange fred i ryggen heller ikke diskursiv mulighed for forståelse. Det havde »den gamle« på Kjærsgaard derimod. Han vidste bedre. Hovedrystende har han kunnet gøre regnskabet op og på menneskehedens vegne føre endnu et nederlag til status.

Men for den unge Christian gjaldt det høsten. Høet var for længst i hus. På Milbak var dette ellers ikke en given ting, thi de udstrakte græsarealer lod dyrkningsmæssig høhøsten være af lige så stor betydning som kornhøsten. De avlede bjerge af hø, havde altid gjort det, de tog oftest flere »slet«, og det kunne derfor være temmelig langt henne på året inden sidste læs var kørt hjem. Men 1914 havde sommeren igennem været uden rigtig nedbør. Det var blevet tørt, og der var ingen genvækst på græsmarkerne. Kornmarkerne derimod havde klaret sig, der var faldet et par tordenbyger, når det kneb. Nu hilste de solen og groede sig gyldne og frodige i varmen. Og se! Vuggen stod i haven. Augustsolen vældede ned mellem grene og varmede den bitte dyne. En lille pige lå i vuggen. Et forårsbarn. Hun lå på ryggen og så den vældige himmel, hun missede lidt med øjnene, der var blå som himlen hun kiggede ind i. Det var sva-lernes verden, kunne hun se. – Og roligt sejlede de hvide sommerskyer. Frodig var verden. Hvordan kunne Christian vel opfatte den anderledes. Der gik Ellen, uendelig dejlig og glad, slank igen med rytmisk svaj i ryggen. Håret luende som kobber. – Jo, krigen var langt væk.

Siden, da den meningsløse krig med et uvejrs karakter tog magten fra mennesket og vansirede jordens eget åsyn, begyndte de at forstå. Dagligdagen ændredè sig. – Ikke faretruende, men alvoren havde sneget sig ind i deres stue. Der var en lille angst i sjælens dyb. Kunne Danmark gå fri, når efterhånden krigen jo havde bredt sig som en smitsom sygdom over den ganske verden. Var vi som danskere – bitte små – i stand til at forsvare vor neutralitet. Nogle bad til Gud – andre vidste ikke rigtig...

Som det tidligere er nævnt blev Christian indkaldt til sikringstyrkerne i 1916. Det var en frygtelig besked at få. Hvordan undvære hinanden. Var det overhovedet muligt at undvære hinanden i een dag eller to dage, og nu ville der gå uger. Ikke at kunne røre ved hinanden. Kunne man le-

ve uden. Det måtte i hvert fald være en pine fra morgen til aften. Og nætterne. Åh Gud.

Det var kort efter nytår, at indkaldelsesordren var kommet, og den væltede dem med det samme. – De var så unge.

Ellen puslede stille om børnene. Dem havde hun dog, og der var endda kommet en helt ny, en lille pige med knaldrødt hår, et vidunder at se.

Men Christian gjorde sig sine private tanker. Tanker, der lod sig stykke sammen med andre tidligere, og som gik i retning af at flytte teltpælene, medens tid var.

Milbak var en afsidesliggende gård, som det før er nævnt. En elendig ofte bundløs, opæltet jordvej var eneste forbindelse til civiliserede steder. Om vinteren, når mørket omklamrede alle afstande, var de lukket inde i mulmet og levede i en verden for sig selv. De måtte også leve med bevidstheden om selv at skulle klare enhver situation, thi hurtig hjælp var ikke at få, gjaldt det end livet. Turde han, som det jo måtte blive tilfældet ved indkaldelsen, lade Ellen og tre små børn være alene på dette udsted mellem mere eller mindre pålidelige folk. Det var oftest letbenede piger og herregårdsbørster, der udgjorde folkeholdet på Milbak. De dygtige, pålidelige karle og piger ville være i landsbyerne og ikke ude i det vilde land. Her holdt børsterne til og drak sig fulde, når det passede dem. Engang var det sket, at en flok brød hoveddøren op og med hestevogn kørte op ad trappen og lige ind i stuen under vilde skrål. Men Christian havde et godt nænne og et par brede hænder. Han bankede et par af de værste og permitterede resten, hvorefter han satte hesten, der var kommet på afveje, i stald. Næste morgen var han at finde i staldene, hvor han sørgede for de mange dyr, inden han sendte bud efter et nyt hold børster.

Og sådan var der andre ting, der samlede sig til en beslutning om at sælge gården. Der var de druknede kornmarker i våde høstår og ligeledes ødelæggelser og vanskeligheder, når et tøbrud satte ind og oversvømmede de lave arealer. Der var grøfterne, som Ellen gyste for. De var så sorte og farlige med deres slimede vand.

Milbak var en smuk gård i sommervej, men ensomheden og de specielle vanskeligheder var uforsonlige virkeligheder, som talte med på en meningsløs måde i deres tilværelse. De burde elimineres. Christian følte det. Det havde i ret lang tid været nogle af hans tanker, og nu var han ikke mere i tvivl. Ellen skulle ikke være alene på Milbak.

Gården blev solgt allerede i det tidlige forår inden Christian skulle møde ved regimentet. De flyttede til en i hast købt gård i Sulsted by.

Når krigens tid senere blev fortalt af hvem som helst, var det altid rationeringerne, man vendte tilbage til og dramatiserede. Det var som ville man retfærdiggøres ved til den mishandlede verden at have givet et bidrag gennem afsavn. Man skammede sig lidt. »Du puslingland, der hygger dig i smug..« – Det var noget i den retning. Men samtidig ville politikerne derimod gerne fortælle, at det var *dem*, som med kløgt og mod havde holdt Danmark udenfor krigens rædsler, og at det var tåbeligt at føle skam.

Sandheden beroede et helt andet sted både udenfor de ædle følelser og udenfor indbildning om politisk genialitet. Vi havde kort og godt været heldige, og det skyldtes den omstændighed, at de allierede på forhånd betragtede Danmark som tysk interessesfære, og at tyskerne vidste dette. De var i deres militære bevægelser nordpå yderst varsomme for ikke at støde englænderne. Med andre ord, der var en gensidig, men udtalt accept af at undgå en nordfront. – Ingen af parterne havde kræfter til at udvide krigen. Derfor gik Danmark fri, – men samtidig slap kaffen op.

Priserne eksploderede, da den uindskrænkede u-bådskrig standsede forsyningerne. Der blev varemangel, og der kom uro over folk, som var der et uvejr under opsejling. Det var sidst på krigen. Man forstod det ikke, for landet lå her jo dog stadig. Det var uberørt. Det lå med sine byer og fjorde som altid. Jernbanen forbandt egn med egn, og togene kørte efter køreplanen. Avisen kom posten med, som han plejede. Det skrevne ord blev bragt som en gave til hverdagen, thi det var skabt uden tvang – som altid. Danskerne måtte skrive, tale og tro, hvad de ville – som altid. Men hvorfor så en uro, en rastløshed, en rytmes overdrivelse?

Vi kan i dag vanskeligt forestille os tiden – og endnu vanskeligere forstå den, *ligesom* de ikke heller selv forstod den, da verdenskrigen var i sin slutfase. Måske var de end ikke sig bevidst, at der var sket en ændring, fordi de iøjnefaldende, hverdagsagtige funktioner var ved det gamle, medens det, der kunne være en mentalitetsændring var en flimrende uvirkelighed, der i det givne *nu* ikke umiddelbart lod sig registrere. Det man sansede som nye fænomener var »synsdikalisternes« tilblivelse og deres spektakler. Det var vel mest et hovedstadsproblem, men nåede dog Aalborg og Vendsyssel i dønninger og gav anledning til en del

harme og hovedrysten. Også prisernes himmelflugt var et almindeligt samtaleemne. Nok var »inflation« et nyt begreb, men mekanismen var indenfor erfaringsverdenen, og prisstigninger som sådan var egentlig ikke uvelkomne. Som han sagde, godsejeren på Bjørum: »Lad os aldrig blive så fattige, at vi ikke har råd til at forære hinanden et dampskib«.

Men sindets uro er noget andet end dyre, animerede middage på »Kong Frederik«, ligner ikke handelseksaltationer eller fabriksstrejker. Disse er af denne verden og afstedkommer en del brøl og tumult, medens hin uforklarlig smertende nerve sætter på en gang både angst og opstemthed i sjælens dyb. Åh, der er så meget man skal nå, og pulsen banker. Men hvad dette dragende er ved man ikke, kender ikke, og fremmed er man overfor sig selv og hjertet, der presser i halsen.

Det var nok et sindelagsskifte, der fødtes med ve, fordi den gamle verden var gået under.

Langt borte i skyttegravene var drab blevet en metode, og et menneskeliv var gået forfærdende ned i værdi.

Der blev kalkuleret med menneskeliv efter samme målestok, som man i Vendsyssel handlede med tørv. Så og så mange stakke á 1000 stk.

Krigen nåede vanviddets yderste grænse, fordi begge parter i desperata forsøg på at fremtvinge en afgørelse kastede tusinder i døden. Regiment efter regiment forblødte, uden at det derved lykkedes strategerne at rydde vejen for hverken sejr eller nederlag. Det hele var låst fast, mennesket ofret som menneske.

Og som ringe i vandet bredte sig denne menneskets devaluering fra de hærgede slagmarker til alle verdens lande og folk, og da var det, at verden gik under.

Havde vi også mistet muserne?

I Danmark i hvert fald var kunstnerne mærkelig tavse af sig og det til trods for, at der i særdeleshed var både malere og digtere af stort format. Det kan ikke passe, at de var uberørte af krigen og dens gru. Tværtimod, vil man mene, thi kunstnersindet bæver og bløder altid for jordens børn og deler deres sorg. Men de var i deres *kunst* passive og/eller usikre. De skrev i vant stil og skabte netop på den tid mange betydelige værker, men uden relation til krigen. Der var de store digtere: Johannes Jørgensen, Pontoppidan, Helge Rode, Johannes V. Jensen samt en hel del mindre. De debatterede med inderlighed tidens mange »ismer« og gerådede i indbyrdes diskussion. De var mange af dem i de-

res bedste år og meget produktive, men stadig uden at lade sig påvirke af det drama krigen selv med blodig skrift havde skrevet i Europas historie og i menneskets sind. – Selv den gamle stridsmand, Georg Brandes var tavs. Og vore, på den tid store malere, Willumsen og Lundstrøm var som upåvirkede. De var det sikkert ikke i virkeligheden, men de fortsatte førkrigsstilen og dyrkede skønheden og formens renhed som var intet hændt. Og dog var der faktisk opstået en »anti-kunst« med dadaismen, som søgte at finde udtryk for krigens meningsløse fornedrelse.

Det er forkert at sige, at malerne og digterne svigtede. De var blot ikke nærværende. Kan være, det var dem nødvendigt at abstrahere for ikke helt at ise til i sjælens skabende nerve. – Som undtagelsen, der bekræfter reglen, skabte Carl Nielsen i disse år sin »5^a Symfoni«, som med klange af skærende metal og død er jordens myte fra skabelse til undergang og igen til en lysende og grøn, tonende klode genopstået med et mylder af liv i æterhavet. »Af jord er Du kommet...«

11. november 1918 underskrev de tyske forhandlere den endelige kapitulationserklæring i en berømt jernbanevogn i Compiègne-skoven. Forinden var Kejser Wilhelm spadseret over grænsen ind i Holland, hvor han bad om asyl, og hvor han opholdt sig i ubemærket indtil sin død i 1941.

Krigen var endt. 10 millioner mennesker var ofret uden *formål*, thi der havde aldrig *været* et egentlig formål. Krigen var begyndt som følge af underlige misforståelser og direkte dumhed. Nu var den endt på en helt uventet måde og med resultater, der aldrig havde været tænkt på, men som ændrede verdenskortet og begravede statssystemer og især ændrede menneskets vilkår og væremåde.

Summarisk var resultaterne følgende:

Tysk sejr på østfronten over Rusland. Zarens fald allerede i 1917. *Sovjetunionens* fødsel. Finland, Estland og Polen blev frie, selvstændige nationer. Tyskerne kunne overføre alle deres tropper i øst til vestfronten og indlede en ny offensiv.

Sammenbrud for Tysklands forbundsfæller, Østrig, Bulgarien, Tyrkiet i sensommeren 1918. De blev slået militært, men var forinden psykisk knækket. Hele balkanområdet var derved totalt ændret og lå i stumper og stykker som knækkede glasstykker.

U.S.A. erklærede Tyskland krig i foråret 1917, angiveligt for at for-

svare det demokrati amerikanerne troede på, og som de følte truet. Det havde ingen drømt om.

Mytteri i den tyske flåde i oktober 1918, hvilket ingen heller havde troet mulig. Tyskland opløstes indefra samtidig med katastrofale nederlag på vestfronten. Tyskerne måtte give op.

Versaillesfreden 1919. Inddelte Europa og mange kolonier i et nyt mønster af store og små lande mellem hinanden, altsammen nogenlunde fornuftigt, men rystende at tænke på som resultat af fire års rædsler. – Versaillesfreden forbød genrejsning af den tyske hær og flåde.

Folkeforbundet. 1920. Idealistisk tænkt. Tiden skulle vise tankens værdi.

Men da havde en mælkebøtte, en lille luende sol allerede listet sig ind i granathullernes månelandskab, knap soldaterne havde forladt det. Den bredte de takkede blade som en kølende forbindelse på smertende sår og satte derefter en globe af dunlette fnug lige op i luften, for jorden skulle klædes med farve igen. Og luften var ren af vintervæden. Livet ville ånde og gro og brede et tæppe af grønne håb over jorden.

Om foråret er bonden fuld af håb. Hans optimisme er grænseløs. Har end den foregående høst været skuffelser og jammer med syge afgrøder, gølge aks, misvækst som følge af for lidt eller for megen regn, kulde eller hede, ja – da tror han endnu en gang på lykken og såer sin jord.

Christian skulle i foråret efter krigen igen tilså en stor gård, og det er en historie for sig.

Det er nævnt, at Ellen og Christian flyttede til en mindre gård i Sulsted. Det blev et intermezzo. – Det var for tamt at være boelsmand resten af sine dage, mente Christian og så sig om efter et stort landbrug. Det var imidlertid lettere at sælge gårde end købe dem i tider, hvor højkonjunktur rasede som en feber. Selv havde de solgt Milbak og fået mange penge. Men nu ville alle købe, fordi der »groede penge« på hvad som helst og altså også på gårde. Priserne var høje.

Men heldet fulgte Ellen og Christian.

Manden, der dengang ejede »Ny Vraa«, var en sky og nervøs natur med en dannelse i sig fra en forlængst svunden tid. Han hørte til 1700-tallet. Han havde arvet gården og hæget om den i al den tid, han havde haft den i varetægt. Han var en samler. Lofter og magasiner var pakket med forråd af alle slags – reb, seletøj, værktøj og redskaber, sække med sukker og mel. Men han var træt af nutiden. Gårdens drift lå over hans

formåen, og han havde ikke kræfter til at komme gennem dagene. Sådanne set ville han gerne slippe det hele, selvom han var i sin bedste alder.

Han havde lært Christian og Ellen at kende og fattet hengivenhed for dem og megen tillid. Han ville føle sig tryk ved, om det blev netop disse smukke, unge mennesker han betroede fædrengården. Og sådan blev det. Ellen og Christian flyttede ind på Ny Vraa.

Bølgers kræfter (NCL. grafik)

2. Som bølgers kræfter

Ny Vraa ligger vest for banen mellem Sulsted og Tylstrup. En skrænt deler jordtilliggendet mellem lave, frodige enge og højere liggende sandmarker, hvor læbælter af pil, gran og tjørn inddeler de enkelte markfelter. Landskabet smiler en i møde med sin grønhed. Men for enden af alleen skjuler sig de lange, grågule længer under store træers hvælvinger. Birk, lind, bøg og kæmpestore guldregn danner en oase i et ellers vindhærget land. Hovedbygningen er sydvendt med skrånende, åbne, uregelmæssige græsplæner, der løber ind i en rest af oldtidsskov.

Mellem alentykke, fritstående træer ses de brede enge – og sommerdage – græssende dyr i flokke eller enkeltvis vandrende ind og ud af synsfeltet.

»Ny Vraa« set fra syd.

Langt i øst rejser sig Hammer Bakkers bjergagtige højder. De har et blåligt skær i Vendsyssels hvidtskinnende lys.

Ellen og Christian stod ved en begyndelse og skulle forme en tilværelse og skabe rammer for mange mennesker, thi en stor gård var på de tider som en selvstændig stat med egne love og en økonomi, der hvilede på selvforsyning. Gården var sig selv nok og var feudalt styret. Vel kunne der af sig selv opstå visse praktiske systemer, men kunne de ikke bifaldes af »manden« blev de omgående og uden snak lavet om. Ingen tvivl om suveræniteten. På den måde fik gården sit ansigt og indadtil sin moralkodeks. – Som manden, så gården.

Christian havde forståelse for og vel også evne til at finde de rigtige folk til gårdens nøgleposter: Forvalter, fodermester, staldkarl. Denne hans evne i forbindelse med hændelser og forhold udenfor skellet, som vil blive omtalt, dannede ret snart Ny Vraas egenart, – hvis det er så enkelt. Måske skal sagen ses fra en anden vinkel?

Var gårdens hemmelighed, dens inderste tone, når det kom til stykket at finde, der hvor Ellen gik?

Kom hun over gårdspladsen og mødte staldkarlen eller en kone ved spanderengøring var hendes forunderlige varme *med det samme* gårdens særkende. Folkene følte det. De vidste, at de for hende var ligeværdige med amtmanden eller doktoren eller hvem, der ellers var gårdens gæster, hvem som helst i verden. De var ikke dømt på forhånd som fattigt rak, hvad de mest var vant til. Deres børn var ikke »røgterens unger«, hunden ikke røgterens »køter«. Ellen sprang så at sige alle gradsinddelinger over og kom alle i møde netop uden at dømme.

Alt det forkrøblet stive, som gennem år var groet dem i sind, det bitre eller hadske, tog hun fra dem. Hun blev *fruen*. Men i en betydning modsat den gængse, fordi de elskede hende og ophøjede hende.

Det mærkelige var, at hvis det nu rent faktisk *var* amtmanden, hun overstrålede, ja, så følte også han sig pludselig som et menneske og ikke – hvad *han* var vant til – som en højtstående myndighed. Også han blev blød i sindet og var et menneske i Ellens stue.

Hun var gårdens sjæl.

Landbruget derimod, landbruget derude, hvor mændene gik med vejret over sig og satte brede fodspor, det kørte som en maskine. Tempoet var bestemt af magterne – in casu Vorherre og forvalteren, hvor det var forvalteren, der rådede over al materie, medens Vorherre sørgede for

andre sider af tilværelsen herunder vejret. Disse magter kunne gøre livet surt for enhver, men jo også vise nåde alt som dagene gik og årtiderne skiftede. Den øverste myndighed lå i Christians hænder. Dette var en selvfølge, som ingen var utilfredse med. Christian var meget højt respekteret.

Sådan fandt gården sin rytme og året sin rytme.

En dag med flyvende vestenvind og varm tøbrudsluft ude fra havet var det forår.

Tøbrudsvandet gik med små takkede bølger ude i de oversvømmede enge, og viben var der. I skumringen lød dens bedrøvede skrig. Vejret stod om gården og trængte sig ind ad døre. Det duftede som frisk bark og smagte af bæk vandet, man drikker af hulede hænder. Lyset blændede.

Snart ville de være i »drivningen«, og der ville blive lagt på arbejdstiden, som derefter ville være 10½ times effektivt hårdt arbejde i ugens 6 dage. Der var 1½ times middagspause. Det var nu mest af hensyn til hestene, der trængte til både hvile og ekstraforplejning for ikke at blive for skarpe i huldet af det hårde træk. Også de unge karle, der kom til bordet med en ulveappetit, blev fodret rigelig og af godt hjerte, men ellers blev de nok ikke forkælede. Hvad – de holdt jo nok til det. Hestene derimod...

Foråret havde sit tempo og sin rutine. I foråret lå også håbet, der kendtes i aftenerne, som hver dag blev længere og lysere og mættedes af lugte fra jordens livsvarme.

Der lød pigelatter ude i det fri, og solsorten fløjtede sin dybe node.

Og sådan forløb foråret, uden der var noget at måle det med. Man nåede så og så langt på en dag, spiste og sov. – Sov tungt og drømmeløst fra et nu, som man aldrig fik hold på og til den bratte opvågning i morgenkulden. Snart efter i det tidlige gry, medens endnu naturen var i nattens vold, red karlene i marken. Jorden lå med en tynd frosts skorpe, der gav sig under hestenes hove og knækkede i små og store flager. Kulden var som nåle og gik en i knoglerne.

Skulle man stjæle sig nogle minutters velsignet varme ved at *holde stille*, gå op forom hestene og der skruer sig ind mellem de store, varme hestekroppe? Ja, Vorherre ville vel tilgive en og måske endda billige, men hvor var forvalteren. Livet var en balance mellem magterne. – Men

op ad formiddagen, når solen varmede i nakken, forsvandt bekymringerne.

Sådan var foråret. Kornet løb op, groede og legede i vinden. Tiden forsvandt bagude og kobled sig på erindringen om et vældigt stort, nyt lys, der pludselig var der og blev til en groende, grøn klædning om jorden overalt, hvor man gik.

En sommer lang groede kornet. I lange, rolige dage med et helt andet temperament end forårets hektiske, groede kornet og blev fulde, tætte marker, der bølgede i sommerblæsten. Dyrene blev trinde og blanke nede i engene, og gårdens ungdom morede sig om aftenen og langt ind i den lyse nat. Nu var det pludselig umuligt at sove. Sommeren hørte ungdommen til.

Sommeren var også gæsternes tid.

Der var liggende gæster fra København, og der var tilfældige gæster dagen igennem, som kunne være kommet i et eller andet ærinde og var blevet hængende. Der var husets nære venner, som ofte kom af sig selv, men som også blev sendt bud efter, fordi de savnedes, nu de andre var der. – Kusiner og fætre fra Manna og Thise kom. – De kom fra Bjergby og var især kære gæster.

Det var i det hele taget meget forskellige mennesker, der kom, for både Ellen og Christian havde i de helt unge år, som vi har hørt om, haft bredere berøringsflader end de fleste. De havde også begge kendt og følt sig forankrede i kristelige og på sin vis konservative miljø. Men de havde også i den pure ungdom mødt frisindet, brandesianismen og åbnet sig mod det nye århundrede. – De var musisk begavede – og især: De var gæstfrie.

Således var da sang og musik og glæde sommerens gæster i Ellens hus.

Selv var hun værtinde og nød det. Det morede hende at »blande« alle disse forskellige mennesker til et hele og skabe et fælles velvære, hvor ingen behøvede at forstille sig. Det var ikke noget, hun planlagde. Det var alene hendes udstråling, hendes latter, hendes elegance og en inderlighed, hun ikke vidste af, som skabte dette *hele*, hvori alle befriedes for sædvanlige krampagtigheder.

Udenfor skellet sagde folk til hinanden: »Se til Lassen på Ny Vraa. Ham er der held ved«.

Det var mere end en blot konstatering. Det blev sagt med en bestemt mening bag.

Sulsted-Ajstrup kommune var en af landets største, men fattig og for sømt. Folk havde længe ønsket sig en rask mand i spidsen for sognerådet, de trængte til ungdom og beslutsomhed, og da var det, de fik øje på Christian. Forøvrigt vidste de jo også, hvad han var »kommet af«. – Den gamle på Kjærsgaard var endnu en høvdingeskikkelse. Han var stadig set op til som egnens hæderlige og værdige storbonde. Han var 78 år, da Christian kom i sognerådet ved valget i 1921. Christian blev med det samme formand for sognerådet, der havde tretten medlemmer. Det skulle ikke være nødvendigt med nogen lærlingetid for ham. Det kan også være, at der ikke var nogen modkandidat. I alle fald, Christian var sognerådsformand. Lassen – Nytj ro, som han hed i vendelboens hvislende, noget abrubte mundart. Siden, da han var kendt overalt, var det nok at sige Lassen – så vidste man, hvem det var.

En bølge

Det var i tyverne. Men hvad vil det sige os.

Hvad rummede tyverne af betingelser for Christians styrelse af kommune og landbrug – for Ellens færd – for børnene. Hvordan levede folk dengang.

Tyverne er et noget dunkelt kapitel i nyere danmarkshistorie. Ti-året er ligesom klemt inde mellem den store krig og tredivernes krise og derfor upåagtet i senere tiders bevidsthed. Trediverne har altid været godt stof for socialrealister, og arbejdsløshedens dystre tid er fortalt om og om igen i romaner og på film. Men hvordan var tyverne?

De brølende tyvere hedder ti-året, og heri ligger et hjørne af sandheden, men også kun et hjørne.

Mange mennesker ville ikke mere kendes ved førkrigstidens værdienheder. Gamle normer var faldet, og nye var ikke sat i stedet. Bæredygtige nye var måske end ikke skabt. Nogle søgte og søgte forgæves, blev sortseere, defaitister eller gav sig djævelen helt i vold. Andre fandt en mening med livet i hurtigt tjente penge og et lige så rask forbrug, og det var disse nye rige samt de forvildede sjæle, der navngav de brølende tyvere.

Men mønsteret er mere sammensat end som så. Ti-året er underlig diffust. Der er ikke fælles karakteristika, fordi folk søgte sig nye livsanskuelser i vidt forskelligartede grene af tilværelse. Desårsag deltes samfundet på kryds og tværs med skel, skarpe skel uden umiddelbar forklarlige tilskyndelser, så den fanden-i-voldske betegnelse er ikke den fulde sandhed om tyverne.

Der er imidlertid en del holdepunkter ud af hvis kronologi, der muligvis kan konstrueres et skelet – om man så kan sige. Tyvernes Danmark:

Sønderjylland bliver efter en afstemning med hjemmel i Versailles-Freden atter dansk. – Den radikale regering under Zahle, som havde sid-

det siden 1914 falder efter et valg og afløses af Venstre-regeringen Niels Neergaard. – Landmandsbanken krakker i 1923, hvilket bliver afslutning på de mest ekstreme økonomiske udskejelser i de brølende år. I 1924-1926 får vi Danmarks første socialdemokratiske regering med Stauning som statsminister og Nina Bang som undervisningsminister, verdens første kvindelige minister. – Fra 1926 til 1929 er der igen en venstre-regering, nu med Madsen-Mygdal som statsminister. – I 1929 var det store krak i Wall Street. Virkningerne var i Danmark med det samme følelige, senere blev de katastrofale. – England gik fra frihandel til told på landbrugsvarer samme år. Dette var selvsagt et hårdt slag for dansk landbrug, som ellers med andelsvirksomhedernes udbygning havde konsolideret sig ret solidt. – Husmandsloven af 1919 rakte sig op gennem tyverne til en husmands*bevægelse* med store udstykninger til følge. I Sulsted-Ajstrup oprettedes omkring 100 nye brug fra herregårdene Gl. Vraa, Milbak, Sdr. Elkjær og Vang. Den politiske og kulturelle betydning heraf viste sig ret snart som værende opløftende, men ikke problemfri.

Disse skematiske data er som sagt kun holdepunkter. De dybere liggende årsager til de forvildede sjæles adfærd og til den megen søgen efter nye veje skal vi til kunstens verden for at finde, samtidens kunstneriske udfoldelse, som nu tres år efter stadig lader sig betragte. Ånden giver leret liv, og skelettet skal have kød på.

Vi har her den fordel, de tres års afstand giver os. Hvad derpå nært hold ville synes kaotisk kan på afstand måske vise sig at være tydelige tendenser. En gennemgående tendens er nok den, at nu skal verden ryste krigen af sig, om den igen skal blive menneskeværdig. Det er forståeligt, at tilliden til generaler og politikere var svundet hen. Ikke skulle man hælde sit hovede til den praktiske politik, der som bekendt er defineret som »det muliges kunst« og altså ikke skabende. *Staten* kan ikke skabe noget nyt, den er kun i stand til at administrere det allerede givne. Det er kunsten og videnskaben, som visionært skal forme livsvilkårene. Og det svirrede med meninger og standpunkter i tyvernes litterære kredse. Det kom også til litterære fejder, selvom de ikke var personlige som i Heiberg og Jens Baggesens tid. Det var mere »ismernes« konfrontationer, og det var opgør mellem biologiske og religiøse tankesæt, der måske mere lignede en fortsættelse af et gammelt slagsmål fra forrige århundrede end et nyt tema, men som dog var aktualiseret af Einsteins seneste

teorier fra 1916. Iøvrigt var den nye digtning i de først efterkrigsår lyrisk, og det er forståeligt nok, thi netop dette, at folket endnu ikke havde et sæt vedtagne livsanskuelser, som de unge digtere kunne tage til sig – eller harcelere over, måtte gøre dem til æstetikere.

Intet er vel heller yndigere end ungdom og den lyriske impuls.

Ellen elskede de unge poeter. Deres vers var friske som saltvand, sangbare og med smældende rim:

Styrmand Andersson er kommen.

Han har megen mønt på lommen.

*Ja han glimter som en gulfisk,
som en funklende sardin.*

(Seedorff 1919)

Foruden Seedorff, som nok var den foretrukne, var der Emil Bønnelycke, Tom Kristensen, Frederik Nygaard.

Ellen og Christian havde dem i bogskabet, skindindbundne og med guldkanter, og digtene hørte til deres læsning.

Versene var fulde af overraskelser, lige som tiden var det. En løsslupenhed i højere luftlag – og æteriske tanker. Skam få den, der ville skrive elegier eller murstensromaner nu.

Men selv unge digtere bliver ældre, og som tyverne gik, blev deres vers afdæmpede, ikke så pjankede, de ligesom *erkendte* en rådvildhed, hvori lå en udfordring til intellektet, og tiden var jo også blevet hverdagsagtig med krigen på afstand og fremtidens krav inde på livet.

Men vers skrev de stadig:

Et vers er en verden. Som tåren, der spejler

de evige ting, før den brister og dør,

så dugges et digt af de tider, der sejler

i solenes slæb og bag stjernernes slør.

Thi dage, der svandt som en sølverne ånde,

og nuet, hvis lod blev de levendes del,

udstråler fra verset, med vellyst og vånde

som bølger af lys fra et hjertes juvel.

(Seedorff 1926)

Ellen frydede sig og satte melodi til de nye, vidunderlige vers. – Men det var *ikke* jazzmelodier.

Jazz, som jo også hørte til tiden, blev aldrig populær hos Ellen og Christian. De lærte aldrig at forstå de enerverende og monotone tam-

tam og hui-hui-lyde, som blev gentaget og gentaget i en uendelighed. Selv ikke da de sidst i tyverne af ungdommelige elementer i omgangskredsen blev tvunget til at danse charleston, var det dem muligt at finde noget som helst i den musik.

Medens den nye digtning var nærmest tilbedt, som vi kan forstå, så var jazz'en hældt helt ud i kulden.

Den nye mode derimod var blevet accepteret med det samme. – Bæltet ned på hofterne, skørtet kortet af til knæene, håret kort, glat og med en koket spytkrølle, en højst besynderlig hattefacon og dinglende stafferinger. Jo, jo. Den nye mode var der spjæt i, aldrig før set og faktisk aldrig siden efterlignet. Den var de brølende tyveres eget barn, sprælsk og med nerve af erotik.

Ellen og Christian hørte på mange måder til avantgarden – Ellen især, men de var samtidig tilbageholdne med etiske eksperimenter.

De foragedes ikke over andres dårlige moral, den krigen havde slæbt med sig – dømte ikke, men de vogtede strengt deres egen. På samme måde var det, at de læste nye ting, men følte sig hjemmehørende i den gamle tid, Niels Christians og Marens tid på Kjærsgaard, der ejede de store håb i naturens favn, »den lange fred«s tonende år. På en måde kan man sige, at de var moderne mennesker i gamle omgivelser. En klædelig form for dualisme, som de ikke har tænkt over. Det ville ikke ligne dem at analysere deres livsmønster, thi de levede uden refleksioner livet og brugte det efter dets bestemmelse. Derfor fik det skønheds form midt i livsanskuelseens kriseår. Nu var de jo også privilegerede. Gården beskyttede dem, og folkene gjorde arbejdet. Økonomiske forstyrrelser var dem ukendte. De havde den solfyldte have som et paradys nedenfor trappen, og de mange venner bragte glæde ind i deres hus.

Selv havde de evne til at hente oplevelser ud af alle ting, og til at dyrke glæden.

Og sådan rustet fór de netop nu i tyverne viden om efter andre horisonter.

Christian havde købt bil. En tonstung, amerikansk vogn med et rat af træ som et vognhjul, et snoet horn udvendig, hvor man også så de imponerende håndtag og takker på manøvregrebene. Den var af mærket, »Jackson« og gjorde på gode veje sine 30 miles an hour. Christian havde hentet den hos forhandleren i Aarhus.

På vej hjem holdt han ind hos politiet i Nørresundby og bad om et kørekort, hvilket blev ham omgående tilstedt, da han jo ved at have kørt fra Aarhus havde bevist sin kunnen. »Jackson« blev indregistreret som nr. 88 i Aalborg Amt.

Med noget der lignede en ekspedition til uopdagede, hvide pletter på landkortet, drog de med stor udrustning og mange reservedæk op i Sverige. På bagsædet lå Christians dobbeltløbede hanegevær klar til brug overfor vilde, farlige dyr eller gale svenskere om sådanne skulle vise sig. Der var bezindunke og værktøj. Cigarer.

Sådan tog de af sted. Børnene var givet i »Fine«s og mormors vare-tægt, og forvalteren havde fået nogle sidste instrukser – så forsvandt de i en støvsky udover sogneskillet.

De kørte ind i en frydefuld hemmelighed oppe i en jomfruelig, nordisk skov, hvor de sov, og drømte, og sov i lyse nætter. – Ellen var nordens smukkeste lystfisker og havde alt moderne grej med sig. Mon fangede hun noget deroppe i de kølige, svenske søer? Det var også deres hemmelighed.

Den amerikanske »Jackson« med Ellen ved rattet. Turen gik til Siljansøen i Dalarna. Bemærk chaufførens moderne klokkehat.

Ellen med ørekage-frisure, sammen med Inger og Niels (kaldet »Nit«). Damernes røde hår op mod havens grønhed – har Christian ikke kunnet stå for.

Hans gamle kuk-kasse på stativet var absolut ikke til pocketbrug.

Maren og Niels Chr. Larsen på ferie på »Ny Vrå«. Husets fire yngste børn er plantet i staudebedet foran gæsteværelset. Bemærk »Nit«'s selvklippede frisure.

De kom hjem mætte af oplevelser og så, hvorledes markerne havde groet sig fyldige, og Ellen græd en mængde glade tårer ned i håret på børnene.

»Lassen« blev jo også set på sognevejene i sin store bil. Så var han ude i embedet. Hele tiåret igennem var han sognerådsformand og måtte bruge det meste af sin tid i kommunens tjeneste.

I en landkommune på den tid var der ikke politiske modsætninger i nævneværdig grad. Sognerådet var ikke opdelt i partipolitiske grupper, derfor var slagsmål i det høje råd mest geografisk bestemt, kunne være med religiøse undertoner og kunne også udvikle sig personligt. De var jo alle vendelboer. Det var Christians opgave at bøje de stive nakker og skaffe samklang. Men foruden denne opgave at være leder af rådet var han også administrator, bogholder og kasserer for hele den store kommune – og det passede ham godt. Netop at have alle tråde i hånd kunne

afkorte megen kævl og mange omveje, men hans styre blev af samme grund temmelig diktatorisk, hvilket siden blev hans skæbne.

Udstykningerne fra de store gårde, som kort er nævnt, ændrede mangt og meget i de år. Landskabet blev et andet. I stedet for herregårdsmarkerne med spredte trægrupper og det brede vue, som var lise for øjet, lå nu i trøstesløs ensartethed disse kolde, uskønne vinkelhuse i linjære rækker. Og fattigdommen lurede derude i kolonierne.

Det skal ikke glemmes, at mange familier fandt lykken i at være frie mennesker på egen jord. Hvad der for dem havde været uopnåelige drømme, var nu gylden virkelighed. Derfor var de taknemmelige. Derfor sled de noget umenneskeligt. Og de var ukuelige, når uheldet var efter dem. Mange af nybyggerne var »missionske«.

Generelt var husmandens jord af dårlig kvalitet, man havde udstykket fra den magre ende af herregården. Endvidere burde arealet have været 50% større, og med disse forringende betingelser kom der problemer i trediverne. De øjeblikkelige og påtrængende blev Christians problemer.

Der skulle laves nye veje og kloakker. Nye såkaldte offentlige vandløb kom på kommunens regulativ. Skolerne ville blive for små. Der var vandforsyningsproblemer. Der var overalt både praktiske og økonomiske problemer, og de økonomiske førte politiske med sig, for hvor skulle pengene komme fra. Ingen forventede, at husmændene kunne betale skat de første mange år, og sådan set var udstykningerne en dårlig forretning for kommunen, mente mange. – Andre fandt tværtimod fordel i en befolkningstilvækst, der vel måtte føre øget handel med sig. – Endelig var der nogle, der diskuterede og endevendte sociale og idealistiske aspekter sagen vedrørende. Men det var Christian, som måtte tage sig af sagerne på alles vegne og overvinde vanskelighederne.

Først de økonomiske. Og her gik han til yderligheder, mente folk.

Han optog med amtmandens tilladelse et kæmpelån i Landmandsbanken og skruede samtidig skatterne op så det sved i sjælene. Det skulle ingen blive rige af, sagde de gode vendelboer og knurrede. Metoden var vel også i strid med Christians egen gammel-liberalistiske indstilling, men hensigten helliger midlet, og arbejdet skulle gøres. Christian satte de rigtige folk på opgaven, en evne han også brugte i sit landbrug. Hans vejformand lignede forvalteren på gården, sværlemmede folk uden svage nerver. Tyreagtige. De så op til »Lassen« næsten i dyrkelse og fik gjort noget ved tingene.

Kommunen fik et vellejdet udseende, og der bredte sig faktisk en smittende virkelyst blandt handlende og håndværkere, hvoraf nogle begyndte på småindustri og fik folk i arbejde. Det gav flere penge i kommunekassen, og da Christian havde medfødt ulyst til at give penge ud, hvor det var unødvendigt (efter hans mening) blev kommunen fra at have været berygtet fattig velstående, og gælden til banken blev betalt.

Det var også i de år, at tanken om St. Vildmoses opdyrkning groede frem.

Vildmosen, hvis østlig del hører under Sulsted-Ajstrup kommune, har en oldtidslang, dvælende historie knyttet til naturens kræfter og en kort, nyere historie, som er mangesidet. Opdyrkingen har været et samspil mellem ren landbrugsteori, teknologi og veterinærvidenskab samt landskabsarkitektur og – mennesker. I de godt halvhundrede år der er gået siden de første overvejelser om opdyrkingen, har vildmosen været igennem dramatiske og uforudsete udviklingstrin, men opdyrkningsarbejdet er lykkedes. Det falder i meget forskellige faser og er præget af naturens overraskelser og af menneskets formåen.

Christian var som sognerådsformand impliceret i de første faser, for selvom projektet i alle dele hørte under amt og stat, var der detaljer, som kommunen blev spurgt til råds om, og især i planlægningsfasen var der tit bud efter sognerådsformanden, fordi linjeføringer af veje og grøfter naturligvis skulle tilpasses kommunens anlæg. Flere steder måtte der etableres omlægninger og helt nye veje, hvilket ofte medførte ekspropriationsforretninger. Sådanne har almindeligvis en dramatisk effekt i Vendsyssel. – Christian måtte klare det.

Op mod vildmosen ligger nogle randmoser og lave enge. Mange steder var de delt op i ganske små parceller og var på det nærmeste værdiløse. Nu kunne de imidlertid ved en samlet plan i forbindelse med det store projekt frugtbares, hvis samtidig ejerforholdene blev revideret. Spørgsmålet var om bønderne ville.

Det er helt sikkert, at nogle ville ikke – og så måtte Christian af sted igen.

Det egentlige afvandingsarbejde og den første landbrugsmæssige behandling af jorden kom i gang i tyverne, altså i Christians »regeringstid«. Mange fik arbejde og tjente gode penge ude i mosen, hvilket jo yderligere styrkede kommunens økonomi. Det så virkelig ud som om heldet fulgte Christian, og hans ry rakte langt ud i nabosognene og stod

højt i »amtet«. Deraf fulgte andre tillidshverv, som førte til end mere jag på vejene og mindre tid hjemme. Det gjorde ham indesluttet og noget affærdigende. – Følte han måske at tabe nogle klange af dyrebare strofer?

Men han blev jo stadigvæk genvalgt. Han blev genvalgt med det meste af kommunen i ryggen. Mere end halvdelen af sognerådets medlemmer »sad« på hans personlige stemmer, og hans position var urokkelig. Men samtidig blev han mere egenrådig, hvilket i forbindelse med hans tavse alvor fik nogle til at murre i krogene. Det blev dog foreløbig ikke til andet.

Christian havde efterhånden oparbejdet en effektiv rutine. Det lavede godt, ville man sige i Vendsyssel. Hans erfaringer gjorde arbejdet lettere, og på det sidste var der også blevet ansat en kommunekasserer. – Han havde det faktisk godt. Han stod op ved det lag klokken otte. Han spiste morgenmand sammen med Ellen og de to mindste af børnene, som jo nok var noget forkælede (efter de stores udsagn). Han gik en tur i staldene, som på den tid af dagen lå i en dyb, sødmefyldt ro. Det var en verden i harmoni med sig selv, fredelig, stille. Ro i fuldkommenhed med lyde, som understregede stilheden, raslen af halm, hule suk i komaver og dyb resonans, et bindsel, der skurrede i sin stang. – Når han gik op ad staldgangen, som pyntelig var strøet med hvidt sand, fulgtes han af katte på lydløse poter, halen holdt de lodret, de snoede sig ved træskoene og var ene venlighed og kælenkab. Hvad gik han og tænkte?

Han havde korte samtaler med fodermester og forvalter, der hvor han traf dem. Han hørte, hvad de havde at fortælle og noterede sig et og andet.

Siden ved skrivebordet og efter posten var kommet arbejdede han hurtigt og effektivt. Hans bogholderi var uovertruffet i enkelthed, idet behandlede sager og alle bilag hæftedes på en krog med stor, buet mave, og der hang de. Der var kun den samme, for så vidste han, hvor han skulle lede, sagde han. Iøvrigt skrev han mindst mulig, for som han også sagde: »Det man skriver, sletter man af hukommelsen«. Derfor forvarede han akter og aftaler i hovedet, og han havde en glimrende hukommelse. Han kendte sognene ud og ind.

Efter middagsmad og et hvil kørte han ud til de mange og vidt forskellige hverv, man havde pålagt ham, thi hans pligtroskab var lige så enkel som hans bogholderi, han holdt sin del af alle aftaler også dem

han havde med samvittighed og højere magter, men han var kort for hovedet.

Trods megen tid i sognets tjeneste og megen tid på landevejene var Christian derhjemme den rolige, lune og hyggelige vært for de mange gæster, der stadig kom på Ny Vraa, thi stadigvæk var der eftermiddagsthe i havestuen – og vennerne kom. Så blev der diskuteret, alt mens de duftende, ristede krydderboller gik rundt. Der blev læst op af de nye bøger og af digtene begribeligvis her i Ellens stue. Man tog en rask vending ind over politiske mærkværdigheder og endte i K.P.'s anekdoteryværkeri. K.P. var læge i Sulsted og hed Kristensen til efternavn og var iøvrigt kendt i hele landet som hudlæge, men var altså også landlæge i Vendsyssel. Han havde en humor, der boltrede sig i makabre overraskelser, men var også noget af en mystiker. Hans kone, Marie var Ellens hjerteveninde fra de unge år. De kom ofte til theen. Og det gjorde også Koefoed. Han var stationsforstander, men lignede en spansk troubadour med sit kulsorte hår og sine gnistrende øjne, og han havde en digters hjerte. Han sang nogle glødende, blodige elskovssange i et bristefærdigt foredrag og hylende falsk. Han stod ved klaveret og havde kvalificeret ledsagermusik, men gik med inderlighed helt ved siden af i både tone og tempo. Det var dybt følelsesladet, men i forrygende, komiske tonearter. Han lod sig rive med i nogle ukendte tempi og deres højst forbavsende varianter. De lo og græd, når Koefoed sang. Men det var i virkeligheden høj kunst, hvori hans letbevægelige og poetiske sind fik originale tone. Han skrev herlige vers. Også *de* i humoristisk ikklædning og med forbløffende rim. Han var husets ejegode ven, men han var gift med Frida! »Intrigant«, sagde Christian om hende, men uddybede det ikke. Hun havde en evne til at snuble og falde på en måde, så skørterne røg til vejrs, og mændene fik set hendes lækre ben. Måske det var der, intrigerne startede. Vi ved det ikke, men festlig var hun.

Ved eftermiddagstheen var også Karl Lyngbye, maskinfabrikant i Aalborg. Lyngbys historier var »selvoplevede«. De handlede om menneskets mærkelige adfærd, og selv fandt han, at emnet var udtømmeligt. Heri lå en bedsk satire, måske også noget sorgfuldt, men virtuos var han i satirens kunst. Han ramte de ømme steder elegant og med sikkerhed, og han efterlignede sine ofre så thebordet jublede. Lyngbye var ungtkarl temmelig længe, men blev dog lykkelig gift til sidst. Iøvrigt ligesom en anden gammel ungtkarl, overretssagfører, R..... som i den glæ-

delige anledning meddelte Christian følgende: »Jeg kan sige Dem, hr. Larsen, at jeg har fået en overmåde elskværdig hustru«.

Så var der jo også de faste sommergæster, Ellens familie og venner fra København. De var kommet med det dejlige, københavnske humør, og så fik jyderne da at se, hvor fint københavnerens charme stod til K.P.s groteske epis.

Astrid Aagesen var dansk-svensk kunstner, oprindelig udlært sølvsmed, men som det er kunstneres lyst forsøgte hun sig – og mestrede mange ting. Hun var Ellens veninde fra barneårene i København, og venskabet blev livslangt, omend lidt svingende, thi Astrid var svingende. Det var hun i alle henseende, og hun var let at såre, hvilket kunne danne huller i intensiteten, men hun var i særklasse den mest originale af gæsterne. Hun gik i tunge mandfolkebukser med gylp og seler og søk i bagdelen – og det længe før jordkloden havde fundet på, at dens fruentimere skulle bytte skørtet ud med bukser. Nå – Astrids originalitet var mere end som så, og hun satte kolorit på hver en plet, hun betrødte, velbegavet og vidende som hun var.

Der er tidligere fortalt om Hindsholm-børnene, den Bjergby provsts musiske børn. Nu var også de kommet til års. Som familier var de nok Ellen og Christians nærmeste venner, trods afstande. Arne var blevet præst i Albæk og Emmy var gift med en præstemand i Vilsted ved Løgstør, Aage Sletten. De hørte jo ikke til thebordet. De var »overnattende gæster«. Begge præster var sande Herrens stridsmænd. De havde deres ufravigelige meninger og ville vedstå dem til det yderste, som det senere skulle vise sig. De var stærkt engagerede i og bekymrede for landets udvikling mod et socialistisk, åndsfattigt og kirkeligegyldigt samfund. Men kedelige var de ikke, de var vittige, replikkerne hoppede over bordet, og Christian morede sig. Asketiske var de heller ikke. Bordene bugnede, og der var store cigarer til kaffen og småkagerne, en enkelt cognac også.

Der var mange andre, og det vil føre for vidt at præsentere alle. Men een blandt de mange var Christians fortrolige ven gennem alle år og tilskikkelser, dyrlægen i Sulsted, Kresten Pind, »Dyre« kaldet.

Til gengæld burde ikke et brudstykke, men hans hele saga skrives. Familien fra Ny Vraa står i gæld til ham, og mange andre føler nok det samme, thi dette ædle menneske, som med sin lysende ånd berigede unge og gamle i en hel generation, gav de, som søgte ham, mod på livet

og nyt humør, hvis det var slidt. Og dog var han selv lænket af sygdom og martredes sjæleligt af sit livs tragedie. Han var et livets paradoks og blev en myte. Hans hele levned var usædvanligt. Hans ægteskab kan ikke beskrives redeligt. Det var kompleks. *Hun* var en raffineret nederdrægtighed, men gådefuld, jaloux, vogtende. Han behandlede hende med ridderlighed og hadede hende. – Og hans sygdom var mærkelig. En blanding af neurose og fysisk svækkelse. Han var døden nær mange gange men blev en gammel mand.

Men Dyre og Christian forstod hinanden. De så hinanden næsten hver dag, år efter år, hvilket må siges også at være usædvanligt. Således var de begge og hver for sig udenfor almindelig vurdering.

Som antydet, var Christian ikke meget talende. Han var heller ikke taler, derimod var der ofte bud efter ham som dirigent ved generalforsamlinger og store møder, hvor hans ro og myndighed holdt styr på de højtalende. Han fik sat tingene på plads med et par sætninger og opnåede således mere ved at tie end hine ved at tale, og det var netop meningen.

Men sammen med sin familie, hvilket her vil sig alle ægte Larsen'er og de Ladegaards var han munter på en varm og hyggelig måde, han lo, han kunne være underfundig og selvironisk. »Når onkel Christian er her, råber de altid så højt«, sagde engang en af Thyssen-pigerne. Men det har nok årsagsvis mere været politik end onkel Christian. Samværet med søtrene Laura på Nordkjær og Grethe på Kjærsgaard, som han især følte sig knyttet til, var for Christian måske et tiltrængt drag tilbage i tid og rum. De hørte med til de lyksalige lege ved Kjærsgaards dam i evighedslange sommerdage, hvor ingen behøvede at være sammenbidt alvorlig.

Familiegilderne var fredelige. De var præget af sammenhold og godhed og meget mad. De gik naturligvis på skift, og ritualia gik ingen uden om. Man begyndte tidligt på eftermiddagen med et gigantisk kaffebord, og derefter gik det slag i slag med l'Hombre og suppe og tarteletter og stege og cigarer og kaffe igen, indtil man hen på aftenen ikke kunne mere. De mange søskendebørn, altså Niels Christians og Marens børnebørn lærte på den måde hinanden at kende allerede fra helt små. Som unge var de, selv da vejene skiltes, hinanden nær, og det lå fast, at alle mødte op 2. juledag på Kjærsgård hos Grethe og Niels Thyssen, her hvorfra de var udgået.

Niels Christian døde 1925 og Maren 1935.

Bølgens kræfter

Tyverne gik, og pludselig var krisen over landet.

Et menneskeskabt lovkompleks beregnet til at styre verdensøkonomien var brudt sammen med følger, ingen havde forestillet sig, og nu lå en tung tåge lavt og uigennemsigtig og gav kulde fra sig. Det var krisen.

Det hele begyndte i oktober 1929 i Amerika, da virkninger af en industriel overekspansion og gode tider havde skabt kæmpestore papirformuer, der ikke var reel dækning for. De raske amerikanere havde købt aktier af hinanden med det resultat, at kurserne over lang tid var steget og steget. Menigmand tjente penge ved at købe en aktie i dag og sælge den i morgen. Rask skulle det gå. Hvem havde tid til at ofre selve »papiret« en tanke. »Her er min *aktie*«, sagde den lille mand, og det var min sandten en guldmineaktie. Hvor minen lå, vidste han ikke helt bestemt. Gud vidste det, og vekselereren ordnede formaliteterne. Det var kun om at være smart. — Indtil katastrofen.

Da viste det sig, at minen ikke kunne findes noget sted på landkortet. Der var intet guld at hente for den lille mand, og sådan endte denne dans om guldkalven, en moderne variation af Arons i papir.

Dramaet er her fremstillet som et eneste stort bedrageri. Dette er ikke rigtigt. Der var også hæderlige aktieselskaber, og dramaets afslutning var faktisk urimelig og uretfærdig, thi det amerikanske folk havde med elan og vilje løftet den moderne tid op mod tilstande i overensstemmelse med frihedsgudindens symbol, og nu væltede det hele. Det var *aktiesystemet*, som var den svage bærepille, der brast.

Da Wall Street et stykke ind i november faldt til ro, viste det sig, at 50 milliarder dollars var forsvundet op i den blå luft. Så fantastisk mange penge havde altså været fiktive i systemet. Amerikaneren var ruineret. Bankerne vaklede, mange faldt, og de af de store, som havde lånt penge ud til Europa, sagde lånene op, hvilket er forståeligt nok, men det af-

stedkom, at også vi fik krisen over os. Europa kom ned på jorden igen. Vi var pengesøde, som de gamle sagde. Varemangel var der ikke tale om, fabrikkerne lå parate og arbejdskraft savnede de heller ikke. Landbrugserhvervet var indtil detaljer produktionsdygtigt, ingen skulle behøve at sulte. Men der var ingen penge, det vil sige med et andet ord, der var ingen *købekraft*, hvilket igen vil sige, at der opstod en kunstig fattigdom. Men at den var kunstig, var kun en ringe trøst for den arbejdsløse, som håndgribelig nok lærte den at kende. Eller for bonden, hvis produkter var omtrent værdiløse, eller købmanden, hvis kunder ikke kunne betale osv. osv. Alligevel, krisens årsager var en fejlfortolkning af en menneskeskabt lov, og derfor var den af væsen uægte eller kunstig og forstærkede sig selv, næsten som i sin tid krigen havde været ulogisk og autodynamisk.

Krisen ramte dansk landbrug voldsomt, fordi det netop havde baseret sig på forædlede produkter til et købedygtigt publikum herhjemme og i England, og nu svigtede kunderne, eller rettere sagt, de fandtes ikke mere, der var ikke mange »købedygtige« tilbage. Endvidere indførte England told på landbrugsvarer, hvilket forringede konkurrenceevnen. Priserne måtte ned, og det gik rask. Det blev meget småt med penge, og især gik det ud over husmændene og landbrug med forholdsvis stort husdyrhold, medens store kornsælgende landbrug klarede sig nogenlunde til at begynde med. Siden faldt også kornpriserne. Det var svært at værge for sig.

Netop da foretog Christian en dristig manøvre. Han købte kvier.

Han købte ud fra den enkle tankegang, at var det svært at sælge, måtte det være let at købe.

Det var imidlertid endnu en motivering.

Netop i de år var kvægtuberkulosen på sit højeste. Langt de fleste besætninger landet over var kronisk angrebne, hvilket betød, at de var smittefarlige også overfor mennesker, og endvidere, at dyrene var svagelige og utrivelige. Sygdomsbilledet var ukonstant. Der kunne være perioder med sygdommen nogenlunde i ro, hvorefter den igen kunne blusse op med døde eller udmagrede dyr til følge.

Ny Vraa's besætning var til tider slemt medtaget. — Krisetid i dobbelt forstand.

Af en eller anden grund var Bornholm helt fri for kvægtuberkulose.

Og da er det, at Christian siger til »Dyre« — eller var det omvendt:

»Hvorfor ikke købe sunde kvier på Bornholm«.

Ideen fængede og lyste. Den var som et råb i protest mod krisens selvforstærkende, destruktive kræfter, som plagede og pinte. Den lyste i mørket, og den skulle endog vise sig at være mere genial, end dens fædre havde troet.

Christian byggede med ikke ukendt selvfølgelighed en interimistisk, men helt ny og ganske solid stald langt ude i engene. Herude, total afsondret og med flere kilometer til levende væsener, skulle de nye kvier bo, og en betroet mand fik til opgave at passe dem. Han måtte under ed love at holde sig langt væk fra alle optænkelige smitekilder og iøvrigt følge instrukserne, som igen manede til forsigtighed og renlighed. Et nyt sæt arbejdstøj og gummistøvler blev ham udleveret. Andre forberedelser blev iværksat, og så rejste Christian til Bornholm.

Han købte i første omgang 50 kvier, og det gik glat, for de gode bornholmere var ikke klar over, at det var *dem*, der havde de bedste kort på hånden ved at have en eftertragtet vare. Nej tværtimod, de var ivrige efter at sælge og syntes, at det var pænt af den der vendelbo at rejse så langt. Christian fik velbyggede to-års løbekvier med stamtavle fra anerkendte besætninger til næsten ingen penge. Han havde cartret en Aalborg-skude til at sejle de fine, røde kvier hjem til Vendsyssel, og det gik også godt. Siden var han igen på Bornholm, men da havde de lugtet luntet derovre, og kvierne var blevet dyrere. Christian fik dog købt, han hentede ialt ca. 150 løbekvier og et par tyre på Bornholm.

Den gamle besætning blev solgt ved auktion på én gang hjemme i gården. Der kom en masse mennesker. Det var småt med fornøjelser dengang, og en auktion er altid velkommen. Der var rejst et restaurations-telt på gårdspladsen. Et par dramme skader aldrig.

Bagefter blev kostalden desinficeret, og de røde kvier, som havde vokset sig store og dybe ude ved enghuset og nu var ikælvede, kunne flytte ind. Året efter — det var i 1934, kunne Christian levere tuberkulosefri, dyrlægekontrolleret, såkaldt børnemælk til Aalborg og få en betydelig merpris. Og nu kunne han også sælge avlsdyr, tuberkulosefri kælvekvier med stamtavle. Det var en fuldkommen succes.

Men klarede Christian således krisetiden med mod, optimisme og forudseenhed, led han nederlag i det i 1933 nyvalgte sogneråd, og det temmelig dramatisk.

Christian havde været sognerådsformand i tre perioder, altså i tolv år, uden nogen havde kunnet rocke ham, og kommunen kørte velsmurt uden mislyde, når fraregnes små bjæf fra nogle, der følte sig ignorerede. Han havde, som det også er fortalt, opnået store resultater og var set op til af alle. Han var ikke populær i almindelig forstand. Han var autoriteten. Folk følte det, når han kom, og de fleste havde vænnet sig til hans korte alvor. Han var kendt og anerkendt ude i sognene, og ved valget nu i 1933 fik han igen et stort flertal bag sig.

Det nye sogneråd var sammensat af otte medlemmer fra Christians »parti« og fem fra »oppositionen«. Christians folk var gårdejere, husmænd og håndværkere, og de var faktisk valgt ind på Christians personlige stemmer fra alle kommunens sider og hjørner og skulle og kunne være grundlag for samme stabilitet som i de foregående år.

Det nye sogneråd skulle vælge sin formand efter lovens bestemmelser, og da var det, at det gik galt. Et nyvalgt medlem var en af »Dyre«s og Christians fjender. De nærmere omstændigheder er gået tabt for historien, men de havde altså denne uven, der nu var medlem af sognerådet. Med en ikke ringe begavelse og flair for intriger, kaprede han sig før afstemningen to af »Christians folk«, en håndværker, som fik stillet arbejde i udsigt for sin villighed, samt en noget naiv gårdejer, der blev lovet stillingen som sognerådsformand. Kabalen gik op. De var syv mod seks, og Christian væltede. — Men folk blev rasende. De havde stemt på Lassen, fordi de ønskede ham som formand, og ikke nogen anden.

På forhånd kunne man tro, at Christians »naturlige fjender« var arbejdere og husmænd. Han, Christian var fra den store gård og burde pr. definition være konservativ m.v. Han var det i flere henseender, som det før er forklaret, men vi har jo også lært ham at kende som progressiv, og især som det frihedselskende, vidende menneske. Gerne ville han se sine medborgere som selvhjulpne, frie mennesker i gode kår, og dette havde været hans ledetråd. Nu viste det sig også, at det ikke var de mange småkårsfolk, men den kommende herskende klasse, de organiserede, der ville ham til livs. — De fem »oppositionsfolk« var en landpost, en statsembudsmand, en trafikassistent, fagforeningsformanden og en rød cykelhandler. Der har ideologisk været et modsætningsforhold mellem disse fem og Christian. Måske har Christian instinktivt følt kommende *ufri* tilstande i et almægtigt organisationsvælde, og måske har de fem i denne selvsikre bonde set alle trængslers ophav.

Men selve kuppet bestod af en hævnakt + vankelmodighed. Det var iøvrigt ublodigt. Det var listet igennem, men bagefter havde der sikkert sine steder været selvransagelse og skidt samvittighed.

Et sognerådvalg i Sulsted-Ajstrup er ikke en verdensbegivenhed, men burde havde været det — til advarsel.

Det viste en miniature et kritisk afsnit af en cyklus, som den moderne tid på godt og ondt og uafvendeligt måtte igennem. En cyklus fra Versailles til nyfødt optimisme og demokrati i højsædet. Videre til demokratiets åbenlyse svagheder: Pampervælde med grå eminencer og folkestyret overlistet, krisetider. Atter videre til ideologiernes magtkamp in casu kommunisme mod facisme og endelig til ren diktatur uanset denne magtkamps udfald. Sluttelig –katastrofen.

Derefter en ny cyklus.

Denne meget forenklede fremstilling af mellemkrigsårene kan tjene til at give en fornemmelse af, hvor vanskeligt det dengang måtte have været at vide, *hvor* i dette abstrakte kredsløb man befandt sig. Det vil vel altid være svært at trække et koncentrat ud af ens egen tid til beskuelse, og dengang, midt i trediverne, havde hver dag også nok i sin plage, blikket var nedadvendt. Alligevel er det bemærkelsesværdigt, så lidt man vidste om det, der var ved at ske og om verdens og dermed også ens egen udsatte risiko trods en udviklet og troværdig informationstjeneste.

Det var som om ingen bekymrede sig ud over dagen. Et farligt til apati grænsende kortsyn, som lod tiderne rulle mod en afgrund, man heller ikke ville erkende. Ingen eller få advarede. – Der var uvilje mod *at vide*, og samtidig var de store diktaturstater eminent dygtige til at skjule.

Det er halvtreds år efter stadig forfærdende, sorgfuldt og harmeligt at tænke på, at *vi* dengang ikke anede noget om koncentrationslejre – kendte end ikke glosen, at vi ikke ville se forbrydelsen, at vi ikke rejste os op og skreg, men lod tingene ske og erklærede, at vi ikke heller agtede at forsvare os. – Med »vi« menes her den demokratiske halvdel af verden.

I Danmark havde vi i hele tiåret socialdemokratisk/radikal regering (Stauning/Munch). En dubiøs konstellation mod en beslutsom, brutal og ondsindet nabo. Danmark var sådan set dømt på forhånd, uden det hermed skal antydes, at regeringen forrådde landet. Det var en flertalsregering, lovligt valgt og et billede af Danmark i tredivernes krise, men samtidig også en bedrøvelig fejltagelse.

Det er imidlertid stadig en for unuanceret beskrivelse, thi de indre spændinger i samfundselementerne, en fornyelse af værdinormer som følge af krisen, ny teknik, bilerne og mange andre tidstypiske faktorer, sprængte samfundsordenen til et usamlet puslespil af asymmetriske brikker.

På samme måde var også et spraglet galleri af forfattere at se, og der var mange. Der var de gamle fra århundredskiftet, de sarte poeter fra tyverne og de helt nye. Unge og gamle mellem hverandre. Marxister og de adstadige, humorister og sortseere. Ædle stilister, lige så ædle hadefulde – men også den lyse digter Schade. Der var et sjælden fornemt trekløver af dramatikere, Kjeld Abell, Kaj Munk, Soya, – store epikere som Knuth Becker og Heinesen. P. H. var der med Ølhunden og Nis Petersen med »Brændende Europa«. Siegfred Pedersen skrev om våren i Nyhavn, Karen Blixen om den afrikanske farm.

Var end den litterære verden af alle slags, var digternes fælles udgangspunkt stadig tredivernes opbrudstid. I det virkelige liv havde krisen skabt klasseskel mellem mere eller mindre rige og de fattige og trukket linierne unødvendigt hårdt op, thi det var blevet »fint« at have penge. Man holdt husassistenter. Klasseskellet gav stof til de hadske subjektivistiske Erling Kristensen og Scherfig, og de fattiges bitre nød rørte en Andersen-Nexø, det blev til mesterværket om Ditte. Men opbrudstiden var også den kropsbevidste, arrogante, flirtende – ærbare ungdoms søde liv. Knud Sønderby formede det stilistisk og ægte.

Disse mange danske romaner og ikke så få udenlandske blev læst af Ellen og Christian og deres omgangskreds. De blev diskuteret ved thebordet og var – også den brogede forsamling taget i betragtning – en sum af påvirkninger, påtrængende og idedannende. Nu var Christian jo ikke let at skubbe med, og blev socialrealisterne ham for grædende, lagde han dem til side og hentede Dickens eller Storm P. Han holdt uendelig meget af Mr. Pickwick, »den beskedneste og velanstændigste af alle dødelige«, og han var en stor beundrer af uhrmageren i Nr. Snede, der var så klog, at han måtte gå med et jernbånd om panden.

Opbrudstid! Men hen mod hvad? Der var ingen tvivl om, at opbrudet var *fra* det, som havde fået generationen til at snuble i starten, som Jacob Paludan udtrykte det; men hvem kendte destinationen. Paludans helt, Jørgen Stein søgte den i det nære liv, men ikke med sikkerhed. Tiden var fuld af tvivl, og tvivlen skabte de mange retninger og de splitte-

de sjæle – og demagogerne og intolerancen. Har man til eksempel nogensinde mødt en marxist, som ville høre efter, hvad andre sagde. Eller en LS'er.

LS var et specielt dansk fænomen, men ikke noget at prale af. Ekstremt reaktionært lignede det et facistisk had, og LS'erne var uovertrufne i intolerance. Der er aldrig set mage til snæversyn. Det var ikke sært, at Christian søgte selskab med Storm P. og »Dyre«. Men det bedrøvede ham at måtte bryde al forbindelse med en gren af slægten, som uhæmmet havde kastet sig i disse LS'ers arme og blevet forgrundsfigurer. Og det bedrøvede ham, at en ældgammel, dansk idé om, at egen vilje og ansvar skulle være tilværelsens grundtanke, nu tilsyneladende ville forgå, klemte inde mellem nazisme og organiserede plebejer.

Han trak sig tilbage til sin gård og meddelte en dag, at han frasagde sig alle offentlige hverv.

Efter abdikationen satte han sig i longchair'en og læste de gamle, russiske kæmperomaner. Hver dag gik han til Sulsted – ind til »Dyre«.

Men havde Christian således takket af, dannede det sig besynderligt, at Ellen samtidig blev formand i Landboforeningens husholdningsudvalg, så nu var det hende, der rejste udensogns i betroet ærinde. Siden blev Ellen også formand for hele Jylland, og det var Lassen meget stolt af. Det var heller ikke uden grund, thi vi må forestille os *først* en samling tunge, jyske husmødre, sværvægtede med lukkede miner behandle de mest alvorlige emner i en stor sags tjeneste endog i Aarhus. – Og så Ellen. Hun kom som et stykke musik af Lehar. Hun var aldeles uhøjtidelig.

Der kom med hende anden stil over jyske landhusmødres forsamlinger. Kan være den holder endnu.

I 1938 blev der på Ny Vraa oprettet en svinealvsforsøgsstation, til hvilket formål Christian lod opføre en ny, moderne stald. Der lå en økonomisk fordel derved, men det var også interessant at følge forsøgsarbejdet, som lededes af konsulent Børge Davidsen, Aalborg, og det gav nye kontakter, nye gæster.

Forsøgsstationen var et led i svinealvsarbejdet i de tre nordjyske amter og fungerede på den måde, at avlsbesætninger fra søer, man ønskede kontrolleret, tilsendte forsøgsstationen fire smågrise, som her blev færdigfedede under ens forhold, med nøjagtig ens fodring og under stadig kontrolvejning. På slagteriet blev forsøgsdyrene bedømt for en række

Forårsbillede af Ellen og Christian på »den historiske trappe«, som Ellen kaldte den.

Den gamle veranda er netop pillet ned – for at blive afløst af glasverandaen (se billede 7) og snart vil trappen fyldes med liv, børn og blomster.

egenskaber, om hvilke man, som følge af den kontrollerede opvækst – altså samme ydre kår, kunne erklære var arveligt bestemte. Soens ejer, svineavleren fik tilsendt resultatet og kunne ud fra tallene bedømme sit avlsdyrs arvelige egenskaber.

Ellen og Christian havde lykkelige og rolige dage. Tiden gik. Den havde dvælende intervaller og viste sig i genkommende rytmer som en livs-varm eksistens.

Gården fulgte årstiderne efter lovfæstede regler og hævdvunden skik. Den lagde sig vinterdage til hvile plovfure ved plovfure i et lavtliggende, blødt mørke. Bygningerne emmede i kulden. De lange vinduesrækkers roligt skinnende, rødgyldne lys kunne ses langt ude fra marken som en varm fortrolighed. Men kloden drejede sig om sin akse, og en morgenstund med hanegal og lydelig støj fra hestestalden var det forår. Sommer fulgte. Da var gården grosted for planter, dyr, mennesker og de glade sangere under genlydende træers grønne hvælv.

Tiden gik så jævnt og lindt.

Men sønden for vor grænse var fanatisme sat i system og samlede sig i organiseret ondskab. Hitlers nazisme havde magten i fuldkommenhed, men den øvrige verden forstod endnu ikke, hvad det indebar, trods en kæde af forbrydelser. Voldelige, sadistiske forbrydelser mod de forsvarede jøder, mod Rhinland, Østrig, Tjekkosllovakiet, som efter tur

blev indlemmet i Nazi-Tyskland og torteret. Bedrageri, mord, løftebrud.

Men i München, september 1938 gav Chamberlain på de demokratiske landes vegne absolution.

Churchill sagde (Underhuset, oktober 1938):

»Folket skal vide, at vi har lidt nederlag uden krig, og at konsekvenserne heraf vil følge os et langt stykke på vor vej frem. Det skal vide, at vi har passeret en uhyggelig milepæl i vor historie – en milepæl, hvor hele Europas ligevægt har forskudt sig, og hvor det kan siges om de vestlige demokratier: »I er vejet og fundet for lette«. Og tro så ikke, at dette er enden. Det er kun begyndelsen til opgøret. Det er kun den første slurk, den allerførste mundsmag af den bitre kalk, der vil blive budt os år efter år, med mindre vi ved en enestående genskabelse af vor moralske sundhed og vor krigeriske styrke igen rejser os og som i svunden tid står vagt om friheden«.

3. Et håb

Den 1. september 1939 ved daggry gik den tyske hær over grænsen ind i Polen. Samme eftermiddag tilstilledes Tyskland et britisk ultimatum, der blev efterfulgt af et endeligt og sidste den følgende dag. Tyskerne svarede ikke. – Anden verdenskrig var begyndt.

Denne krig skulle i omfang, intensitet, blod og gru overgå alle tidligere, første verdenskrig inklusiv, og dens følgevirkninger vil række sig til et endnu ikke nået punkt i historien.

Så skæbnetung, så ufattelig vidtrækkende var hin septembermorgen. Da begyndelsen og de nærmest følgende uger tillige skulle blive symptomatiske for mange af krigens deformiteter og var et dybt fald i menneskets historie, bør vi repetere.

Det begyndte den 1. september uden varsel, og overfaldet var med tysk grundighed planlagt i alle henseender. Hitler ville have sin krig, og hensigten var på sin vis tydelig nok. Han ønskede for det første at følge sine succeser op for at styrke sin egen stilling indad til i riget, diktatorens foretrukne middel er i så tilfælde krig. Det var ham især om at gøre at få tøjlet visse skeptiske, eller snarere fjendtlige generaler, der hadede og foragtede ham og var ham en latent fare. En hurtig sejr i Polen og nogle lige så hurtige »udrensninger« af de farligste modstandere ville sikre ham for tid og evighed derhjemme. For det andet ville han vise verden sin krigsmaskine, og for det tredje ville han ved at overvinde og underlægge sig Polen være tættere på ærkefjenden, *kommunisten*.

Var således hensigten analyserbar, var og er det ufatteligt, at det tyske folk billigede en forsættelig forbrydelse. Det brutale overfald var planlagt, og det fattedes enhver årsag. Hvordan kunne Hitler forklare sit folk, at han slap krigen løs – og blive troet. Det bør ikke glemmes, at han havde folket med sig til mord på en sagesløs.

Det må heller ikke glemmes, at russerne ikke var et hak bedre. – 17 dage efter tyskernes overfald var den polske hær tvunget i knæ, Polen blødte af svære sår, og landet lå åbent med bombede byer. Da fandt sovjetlederne det belejligt at lade den røde hær sjakalagtigt vælte ind i Polen fra den anden side, og nogle dage efter kunne voldsmændene smilende række hinanden hånd. Deres offer lå lemlæstet for deres fødder.

Men også selve felttoget skulle siden vise sig at være et billede på den tilstundende verdenskrigs væsen: Lynkrig, bomber over byerne og dræbte børn, massebord, ideologerne i ledtog med sadister bag fronterne, terror, iskold strategi.

Set fra så sikkert et sted som en stor gård i Vendsyssel var krigen i sin begyndelse lige så uvirkelig som den forrige, Ellen og Christian oplevede. Nu kunne de mindes de gyldne kornmarker på Milbak i august 1914 og deres unge lykke. Og de kunne mindes »flugten«, da de med Erik, Signe, Inger og mormor pakket ind i den lukkede vogn forlod det kolde, vilde land ad vejens dybe, vandfyldte hjulspor til trygheden. Det var 25 år siden.

De 25 år havde været *deres* år. De havde været lykkelige med hinanden. Årene havde kædet sig sammen til tid og blevet eet med deres stuer, haven, gårdens travle bygninger, den soledede plads på verandaen, den vendsysselske natur og dens oprindelighed. Disse 25 år var som et stof af tid og glæde, men sammenklemt af krigenes stålkæber. To krige, som var hinanden lig i deres voldelige start og deri, at det i begge tilfælde var tyskerne, som var ophavsmændene, forbryderne kan vi roligt sige, også selvom de demokratiske lande både dengang og nu igen havde forsømt deres forsvar. Offerets naivitet retfærdiggør ikke voldsforbryderen. Tyskerne *turde* begynde, og de sejrede. Alt for let kunne de tromle deres svage, uforberedte og godtroende naboer ned. Dengang Belgien, nu Polen. Hurtigt – effektivt. Sådan så det ud fra gården i Vendsyssel vinteren 1939. Men hvor ville skæbnen føre os hen? Dengang i 1914 udviklede krigen sig til lange, opslidende år i skyttegravene og nød og sorg i de krigsførende lande, medens forsynet holdt sin hånd over Danmark. Kunne vi være heldige endnu en gang, Ellen og Christian måtte mindes angsten i 1914. De huskede nervøsiteten, prisstigningernes nervøse pendulsving, sjælens uro og følte, at krigen i dag var en gentagelse af hvad, de huskede. De ændrede ikke vaner. Gårdens rytme i de lysfattige vinterdage havde sit særlige tempo. Forkarlen »ringede ud« og han »ringe-

de ind«. Stående med uret i hånd bestemte han over morgen og aften og lod den store gårdklokke lyde langt ud i mulmet. Dagen igennem hørtes fra laden tærskværkets mørke tone, den understregede årets kontinuitet.

Alt tilsyneladende som det burde være. Men det var det ikke. Under en skal af vane var et uvirkelighedens hulrum, som truede sikkerheden. Brast skallen, ville også tilværelsen styrte sammen, derfor gjalt det at opretholde dagens kendte inddelinger og rutine, derfor gårdklokkens manende mæle og den hele støtte mekanisme. Men uroen kom med aviserne. Christian og Ellen ændrede læsevaner. Poeterne blev sat til side, og aviserne blev læst. De bragte nuet med sig og kobledede ordet til bevidstheden, hvorved det fik samklang med ens egen nervøsitet. Foreløbig fik skønlitteraturen lov at stå i reolerne.

Der er ingen tvivl om, at Christian og »Dyre« anede nazismens nærhed. De havde *tid* til at filosofere. Vinteren var lang og usædvanlig kold med permanent hårdfrosne snevolde op ad husmure. De hyggede sig. Men de havde også evnerne til klar tankevirksomhed. De fordybede sig i første verdenskrigs litteratur og måtte have læst in extenso de i nærværende skildring citerede taler af Lloyd George. – De kendte desværre ikke nazismens hele væsen, havde ikke stået ansigt til ansigt med dens ondskab, men de kendte den preussiske generalskab, og de frygtede. De havde bemærket sig statsminister Staunings nytårstale i radioen:

»Landets beliggenhed i forbindelse med folkets uvilje imod krig har umuliggjort alle forestillinger om et effektivt krigsberedskab, hvorimod vi er rede til at udøve den fornødne neutralitetsvagt«.

Christian og »Dyre« fandt, at talen lignede en invitation. De vidste, at hæren bestod af rekrutter, efter at det øvede mandskab var hjemsendt ved juletid. Alt ialt kunne de forstå, eller havde fornemmelse af, at tyskerne helt oplagt ønskede sig kontrol over Østersøen og meget gerne også de gode danske havne, og at Danmark ikke kunne eller ville forhindre dem i ønskets opfyldelse. De kunne ikke gætte sig til formen, hvorunder profetien ville ske, og de kunne ikke vide, at bestemmelsen om Danmarks besættelse allerede var taget af Hitler selv den 14. december 1939 og navngivet som »Weser-øvelsen«.

Det skulle falde i vor lod at blive tysk vasal – og æreløse.

»De tusind år – så blev de væk

i morges kl. 5 af skræk«. (*Kaj Munk*)

Det var den 9. april 1940.

De tusind år! Åh ja. Det er jo hele kongerækken med Gorm og Thyra, Valdemarerne, Margrethe, »ham med det ene øje« og alle de andre. Danmarkshistorien, som vi kender den med dens store stunder og bitre nederlag. Danmarkshistorien, som nu pludselig var blevet til en nekrolog – og ikke engang særlig smigrende. Der var meget den afdøde burde have gjort anderledes, og flere karaktertræk måtte af takt forblive uomtalt.

Da danskerne imidlertid siden genopstod og formulerede sætningen: »Aldrig mere en 9. april« – og glemte den igen, kan Ellen og Christians børnebørn og deres børn med god grund spørge: Hvad skete? – Hvorfor skete det? – Hvorfor var det så forfærdeligt? – Kunne det være undgået?

Ved at svare på det sidste først, kan der måske kastes lys over også de øvrige spørgsmål.

Vi kan med sikkerhed fastslå, at den danske hær ikke kunne hamle op med den tyske. Spædkalv og Løve, sådan omtrent var styrkeforholdet, og havde vi den 9. april taget kampen op alvorligt ment, ville de arme, danske rekrutter være blevet myrdet hobevis på bar mark. De var så godt som forsvarsløse, men som de få træfninger i Sønderjylland viste det, var de ikke bange, hvilket ydermere gjorde dem til let bytte. De lagde sig ned i grøftkantens årgamle, visne græstotter og kløede løs med de gamle rekylgeværer – lige til at meje ned fra en glimrende kørende, solid, tysk tank.

Tyskerne gik over grænsen kl. 5 over morgenen, og kl. 8.30 kom ordren fra regeringen: Indstil kampen. Vi kapitulerer.

En snes danske soldater mistede livet. De nåede at vise os andre, at viljen var der.

Samtidig med grænseovergangen strøg i hundredevis af hagekorsmærkede, grå flyvere lavt over landet. De lignede de fluer, vi i Vendsyssel kalder klege, men deres motorlarm i en og samme, dyb, lang tone skulle fortælle de knap opvågnede danskere, at de var besat af den tyske wehrmacht.

Den hurtige kapitulation og den deraf uhindrede march fra grænsen til Skagen var en væsentlig del af den tyske planlægning. Felttoget gjaldt primært Norge, fordi tyskerne ønskede de norske fjorde som baser for deres flådestyrker. Men det skulle gå rask, thi de havde andre og større operationer på tegnebrættet: Holland, Belgien, Frankrig. De

havde beregnet een dag til Danmark, noget længere tid til Norge. *De havde ikke råd til en længerevarende, ressourcekrævende opgave.*

Med andre ord: Hvis modstanden i Danmark havde krævet tid, mandskab og materiel i så stort omfang, at den planlagte invasion i Holland ville blive forsinket eller generet, havde Hitler ikke forsøgt felttoget i Skandinavien. Det vil igen sige, at havde det danske forsvar været af tilstrækkelig styrke, havde vi undgået invasionen. Men hvad vil »tilstrækkelig« sige i denne forbindelse.

Nogle i hast indkaldte sikringsstyrker havde ikke gjort fra eller til. Der skulle mere til – meget mere, thi forsvaret led af flere års forsømmelse og manglede alt lige fra flyvemaskiner til maskinpistoler. Alt var forældet, og hvem sætter en moderne hær på benene fra dag til anden. Det var umuligt. Det var gammel skade. Havde Stauning haft ret, da han sagde, at folkets uvilje mod krig havde forhindret et acceptabelt forsvar? Det er nært at tro, at historiens domstol vil frikende folket, thi historien husker de kæmpende soldater den 9. april, de senere sabotører og de store folkestrejker i august 1943.

Forsømmelsernes årsag var faktisk at finde hos Stauning selv. Han var vores valgte leder, havde været det i det foregående tiår, og det var ham og hans nærmeste ministre, på hvem ansvaret hvilede. Danskerne havde valgt ham som deres leder. Han først af alle burde have set nazismens lede væsen. Han havde efterretningstjenesten til sin rådighed. Han burde vide, hvor andre var forment viden, og han burde have handlet i tide til alles tarv. Det er også besynderligt, at Stauning og med ham de fleste andre socialdemokrater ikke engagerede sig mod nazismen før krigen, når de dog vidste, at deres politiske trosfæller i Tyskland blev forfulgt og fængslet eller forsvandt.

Det var ikke folkets uvilje, men socialdemokraternes og de radikales uvilje med Stauning i spidsen og Alsing Andersen som en fatal umulig forsvarsminister, der forhindrede det »tilstrækkelige« forsvar og dermed må bære ansvaret for nederlag og vanære.

»Det gik os værre end andre«, sagde Kaj Munk – »vi fik Hitler, men beholdt Stauning«.

I det timelige gik det os nu ikke så galt. Ingen led nød og foreløbig var der cigaretter til alle. Danskerne vænnede sig ret hurtigt til de grønne i skafestøvlerne på den måde, at man lod dem passe sig selv, gik i en bue uden om – kunne var de ikke. Men man oplagrede en særegen form for

sarkasme, hvori man skjulte sin græmmelse. Den – sarkasmen skulle til- lige vise sig egnet som næringssubstrat for kontant modstand.

Danskerne lærte lidt efter lidt nazisten at kende som en menneskelig afart, en vanskabning, som på djævelsk vis også var smittefarlig. De, som fik det syge stof i sig, udvikledes til prototypen, hvis grundelemen- ter var fanatismen og had. Had til alle andre, og hadet udviklende sig til syge instinkter. En betændt sot var over os. Hin 9. april væltede den ind over grænsen, og vi kunne ikke forsvare os. Det var det forfærdelige. Nu resignerede vi, tankerne kørte frem og tilbage og lod ikke én i ro, fordi resignationen bar håbløsheden i sig. Hvad var der at gøre? Nogle få begyndte straks på højest forskellig måde en direkte modstand, men famlende og uden sigte. Andre lukkede sig inde, læste, ville ligesom ru- ste sig i et håb, forsvare egen snævre verden. De fleste passede deres ar- bejde – måske endog yderligere koncentreret, tjente penge, hamstrede lidt. Endelig var der dem, der syntes, at alt var udmærket og levede der- efter.

Ny Vraa og folkene der passede sig selv, som de altid havde gjort. Gården lå rolig og ensom for enden af sin allé beskyttet af afstande og kraftige, levende hegn i de ydre grænser, indpakket af naturens uforan- derlighed. En verden for sig, selvom dog gæsterne stadig søgte den. El- len og Christian knyttede sig endnu stærkere til familien og de gamle

Portræt af Christian. På reverset konge- nålen, som udkom i 1940 i anledning af Kong Chr. X's 70-årsdag.

Bogens Christian har på dette billede været 58-60 år gammel.

venner. På en måde blev det rolige år, disse første under besættelsen. Den tekniske udvikling, der havde præget tiden før, var sat i stå, ja, man trådte vel endda et par skridt baglæns. Man fandt gamle hestekøretøjer frem fra ladens inderste dyb, hvor de i åringer havde samlet spindelvæv. Man begyndte at bage og brygge efter gamle opskrifter. Man opdagede, at man havde bedre tid. Bilen var jo opklodset, ikke skulle man behøve at jage.

Ellen og Christian læste igen bøger. Rejsebeskrivelser, fordi man ikke selv rejste, historiske romaner, fordi de stille, dådløse dage følte uden for tiden – et sort hul i historiens endeløse gang.

Men mest læste de Kaj Munk. »Himmel og jord« (1939), »Sværg det dreng« (1940), hans prædikener, skuespil, »Niels Ebbesen« og hans glødende artikler i Nationaltidende og Jyllandsposten.

Kaj Munk blev den foretrukne, fordi de i denne tid, hvor det umenneskelige var så påtrængende, følte det ædle, storsindede menneskes nærhed, når de læste hans ord. De var mangeartede, et fyrværkeri af overraskende formuleringer. Det var et storslået register, han rådede over, men det var hans ædle, heftige, brændende sjæl, der lyste i den mørke tid og betog. Af hans guddommelige kunst, poesien, de lidenskabelige sætninger, den brændende harme skabtes et uforklarligt fællesskab. Det var som om, vi i fællesskab ejede den store digter og kendte ham personligt. Hans liv og død var os dyrebar.

Kaj Munk blev myrdet af tyskerne den 4. januar 1944 i en landevejsgrøft ved Silkeborg.

»Niels Jyde« skrev straks efter i sit illegale blad: »Den dag, da vi skal danse på asfalten til den lyse morgen af glæde over, at fjenden er ude af landet, da vil tårerne pludselig vælde frem, fordi vi kommer i tanker om en bil, der en mørk nat kører ad Silkeborg til. Gud være lovet, at vi midt i vor letsindighed er blevet nødt til at græde.«

»Niels Jyde« står for Arne Sørensen, som stiftede partiet Dansk Samling allerede i 1936, og som med næb og klør og ånd bekæmpede nazismen. Dansk Samling fik mærkværdigvis lov til at opstille til folketingsvalget den 23. marts 1943; men tyskerne var undertiden føjelige, eller de fedtede for os, kan man sige. Det var i tilfælde, hvor de ville opnå et eller andet, jævne ud og få det til at gå. Og netop i foråret 1943 var modstandsbevægelsen i stærk vækst, der var ved at ske en for tyskerne uheldig drejning i folkets stillingtagen, derfor gjaldt det for dem om at vise

venlighed, forståelse – I skal da endelig holde Jeres valg!« De ville helst undgå ballade i Danmark. De havde sorger nok. Stalingrad var faldet i februar og de var hårdt trængt af Montgomery i ørkenkrigen (de kapitulerede i Nord-Afrika i maj).

Danskerne gik altså til valg i foråret 1943. – Christian og hans hele hus stemte på Dansk Samling. Det kunne ikke være anderledes. Det var naturligt.

Men hvad ville »naturligt« betyde på den tid?

Der var jo andre for hvem, det var naturligt at stemme på de gamle partier, eller på LS'erne, der var endog de, som stadig kunne ønske sig nazisme i Danmark (partiet hed DNSAP – folkevittigheden udlagde det til De Når Sateme Aldrig Petro grad, (hvilket »de« forøvrigt heller ikke gjorde.)

Det vil altså sige, at det var naturligt for *nogle* at gå til modstand, hårdt på eller afdæmpet, medens det for andre ikke var. Hvorfor?

Man kan ikke finde svaret ved at betragte overfladen af danskernes adfærd under krigen, thi den tegner sig som et entydigt billede af ædle frihedskæmpere, en hel del såkaldte værnemagere, nogle afstumpede forrædere samt den store, grå masse, hvorimod der i folkesjælens dyb vil findes psykologiske spændinger, som i det skjulte må indeholde årsagssammenhænge og et mere ægte svar.

En kæde af påvirkninger – nogle formentlig hentet langt bagude i tilværelsen, hvor de lejrede sig i underbevidstheden – udmøntes i skæbnetunge øjeblikke til optimal aktivitet. Påvirkningerne kan være »arvede«, men kan også være tilkommet umiddelbart før den givne handling. De er af alle sider. For hver enkelt af os vil da en sum af tilfældigt tilstedeværende impulser koge i sindet og kræve sin naturlige handling.

Kort sagt: Det var tilfældigheder, der gjorde den enkelte til frihedskæmper – eller stikker.

Vi må endvidere huske, at menigmand midt i krigen ikke havde umiddelbar adgang til oplysningens rene kilder. Aviser, radio, teater osv. var under censur, landet var i dobbelt forstandt mørklagt. Derfor blev tilfældighederne end mere afgørende og kunne også lægge sig hindrende i vejen for en kontant handling. Den ovenfor benævnte »grå masse« eksempelvis: Den var med et stort flertal imod nazismen, men de selvsamme tilfældigheder havde dannet det så, at aktiverende svingninger var

udeblevet, eller de var ikke modtaget, fordi dansk temperament nu engang er behersket.

Vi tør håbe, at historien vil dømme os nådigt.

Dette milde, beskedne håb forhindrer dog ikke en gibbende glæde og stolthed over, at vi blandt os havde de ildsjæle, som brød sig pokker om tilfældigheder og medfødt beherskelse. De var her lyslevende og bragte os fryd og hjertebanken lig en drengesjæls fryd og bæven for Gøngehøvdingen og Ib.

Niels Mølgaard var en sådan helt. Ligeså Aage Sletten, den bitte præst (gift med Emmy Hindsholm). Også Arne Hindsholm havde kampånden i sig. »Dyre« ikke at forglemme. Der var andre i Ellen og Christians omgangskreds, men de her nævnte var de gamle venner, de der gennem hele livet havde stået dem nær.

Niels Mølgaard var inspektør på Centralgården i St. Vildmose. Han var Christians ungdomsven, født på Mølgaard i Sulsted. Af statur lignede de hinanden, dragoner begge, tætbyggede, kraftig og ranke. Men hvor Christian var den rolige autoritet, var Niels Mølgaard den temperamentsfulde, frygtede chef på det kæmpestore landbrug, han drev ude i den nu opdyrkede mose.

Et par gange om ugen kom han kørende til Ny Vraa. Hver gang med megen dramatik, thi køretøjet han kom i var som klippet ud af en John Wayne-film. En gullakeret gig med usandsynlig store hjul, smalfælget og svungne, spinkle stænger. Og hesten! Den var som et rasende vilddyr, skummede af munden og smækkede et bagben ud, ondsindet ment og lynhurtigt. Mølgaard sad højt oppe i agestolen og smældede nogle kommandoer ned til den ondskabsfulde djævel. Sådan ankom han, og sådan for han ud af porten. Men inde i Ellens stue blev han munter og hyggelig. Han glemte ansvaret og de dermed forbundne barske miner, vendte tilbage til bondedrengen og slappede af, men kunne alligevel pludselig fare op og blive krigerisk, når et emne strejfede Hitler og hans forbandelser. – »Idealist om en hals«, sagde Christian og rystede lidt på hovedet. Mølgaard var Dansk Samling – mand og var folketingskandidat i 1943. Derfor og af mange andre grunde blev han arresteret af Gestapo og sad fængslet en halv snes dage, men klarede frisag. Han mente selv, at tyskerne blev trætte af ham, fordi han kommanderede. Dette kan lyde troligt nok.

Præsteparret Aage og Emmy Sletten stod Ellen og Christian særlig

nær, og selvom det i besættelsestiden blev en træls historie at rejse, kom de stadig meget sammen.

Aage var lige så temperamentsfuld som Mølgaard. Han kunne ryste af harme, ellers lignede han ham ikke. Han var beskeden. Men det var hans ilterhed, der gjorde ham kendt i hele landet allerede i det første krigsår. Han havde offentlig sagt om vor hjemlige nazi-fører Fritz Clausen, at han »havde gjort sig fortjent til større mistillid end Corfitz Ulfeldt«. Det skaffede ham en injurieszag på halsen, men *den* blev mest Fritz Clausen til skade, thi Aage førte selv sin sag, og så var der ikke meget at gøre for den anden part. Debat var hans livret, og han var skarp som en ragekniv, ikke til at hamle op med. Han var bidende vittig, retslokalet jublede, og Frits Clausen blev helt til grin. Det var nok besættelsestidens festligste retssag. – Aage vandt sin sag og fortsatte sit skriftlige felttog.

Det andet præstepar, Arne og Christa Hindsholm fra Albæk i nærheden af Sæby havde i lang tid været værtsfolk for flygtninge. Præstegårdens beliggenhed i nærheden af havet var ideel som opsamlingssted inden den endelige afgang til Sverige, og det gik længe godt, men pludselig en dag stod Gestapo på stenpikningen udenfor døren. Den var låst, og de måtte sprænge den, men akkurat da gik Arne og Familie ud af en bagdør, hvor de med det samme kunne være i skjul af et stendige. Der var ingen hjemme! Den videre flugt forløb heldig, og samme dag i mørkningen (det var i januar 1945) nåede de Ny Vraa. Her fik de deres andet hjem resten af besættelsestiden til daglig glæde for Ellen og Christian.

De sad hver aften med hovedet ind i radioen for at høre nyt fra London.

Det var den sidste krigsvinter. Hitlers rige var knust af de fantastiske hærstyrker, som klemte det inde i et jerngreb, nådesløst, frygteligt i had og styrke og uundvigeligt. Tyskland var skudt til en rygende ruin, men var stadig en kæmpende ruin – hvordan de så bar sig ad. Den nazistiske fanatisme var stærk til det sidste, magtede hinsides al fornuft at kræve mere blod, og således skulle denne menneskehedens voldsomste krig slutte, som den begyndte med byers brand, dræbte mødre og råb om hjælp i mørket, fornedrelse.

Stadig kæmpede de ved alle fronter, men i 1945 var det blevet alene et spørgsmål om tid, når tyskerne måtte opgive.

Men det var samtidig et spørgsmål om *hvordan*. Ville fronten nå op i Danmark? Ville nazisterne blive desperate som sårede hunde, der bider fra sig og vil dræbe i vildskab? Ville russerne eller englænderne komme først?

Danskerne fulgte dramaet i BBC, og Prins Jørgens fanfare lød i alle stuer ved aftenstide. – Arne og Christian sad med rød blyant og fulgte med på krigskortet. Et forlag havde fundet på at udgive en mappe med kort over samtlige krigsskuepladser. – Set nu 40 år efter kan med stille og ydmyg eftertanke konstateres, at vor hele klode var streget ind med røde, uregelmæssige linjer, der ligner ar ved ar.

Håbet bevarer sig

Sommeren 1945! En bevægende sommer med glæde over verdens fred og udfrielse. Med sindet sitrende og lyttende efter nye rige harmonier i en verden uden tvang og ondskab kunne mennesket gå sommer og vinter og alle nye somre fortrøstningsfuld i møde. – Sommer i Danmark.

*Knap efter midnat i midsommernatten
rødmer med bølger de svageste lys i nordøst
som sitrende tanker, der tændes og slukkes
og samles i lovbundne baner.*

*Nu ser jeg nye cirkelbuer smelte
den hele verden rundt.
Hvid og klar er dagen.*

Det er den fagre dags fødsel, vilkår og håb, som det er menneskets, og som det også skulle være den nye tids svare fødsel med en bombe af hidtil ukendt styrke over en japansk by, Hiroshima den 6. august.

Bomben var den definitive afslutning på den store krig, men samtidig den nye tids fødsel, thi dens uhyre kraft, atomkraften skulle aldrig mere bruges i en bombe, kun i fredens tjeneste. Det var de forjættende perspektiver. De var ikke færdigformulerede, men som dunkle visioner var de lykkebringende og ikke ulig 1900-årets store syner. Dengang var det maskinerne, som skulle løfte åget af århundreders trætte skuldre, maskinerne og elektricitetens vidunderlige kræfter. Man havde det bedste håb...

Nu igen var der et håb, og i dette håb rækkende sig frem i børn og børnebørns levedage gik Ellen og Christian tæt ved siden af hinanden hver eneste lys dag i sommeren 1945.

Børnebørn? Jo, jo. Inger og Anthon havde to, og mage til børn fandtes ikke, og Inger ventede sig igen. Børnene tumlede på plænen, sunde, smukke børn. Var drengen en kende kalveknæet? Nå hvad, han skulle nok ikke være dragon. – Men hvorfor var der ikke flere børnebørn. Erik og Signe var jo ved at være halvgamle og burde vise sig, men med dem var der ingen udsigter, og dog var de ikke tungnemme. »De små«, Nit og Bitten havde ring på og levede oppe på de hvide sommerskyer.

Året drejede rundt om høst til våde og ruskende novemberdage. Ellen og Christian var sengeliggende med en voldsom forkølelse. Ellen kom på benene igen, lidt mat som man er efter høj feber, men pigekræfterne sad i hende, og hun var snart i vant rytme.

Christian derimod kom sig ikke. Feberen ville ikke ned. Han havde for højt blodtryk tillige med. Han havde formentlig haft det længe, for han talte somme tider om »den dumme arm«. Der var ikke rigtig gjort noget ved det, man kunne måske heller ikke, og nu ramte det ham i forbindelse med den høje feber med en hjerneblødning til følge. Den gav nogle dage med krise og momentvis bevidstløshed. Han stod krisen igennem, men var mærket.

Han gjorde sig klart, at hans kommende tid ville blive en kamp mod sygdommen, der havde lammet ham. Måske en forgæves kamp, måske en langvarig. Selv sagde han: »Ingen ved hvor længe«, og i denne hans karakteristiske sætning lå sikkert en fornemmelse af og frygt for, at der ikke var megen tid tilbage. Frygten var blandet med en sorg og kredsede i cirkler om Ellen og et lys og et mørke, men mest Ellen, og hvordan med hende. Så kneb det ham at holde styr på sine følelser. – Altid havde han været den rolige, for ikke at sige tillukkede; nu måtte han græde lidt.

Han var i hans sidste tid i sine følelsers vold, men han klagede aldrig. Christian døde den 24. juli 1947.

I en nekrolog af konsulent Børge Davidsen, Aalborg hedder det:

»Ny Vraa var alle tider hans sikre ståsted. I samarbejde med sin kone og hurtigt også med sine børn skabte han her et lærested og et hjem for unge mænd og kvinder fra (såvel) landet som fra byen.

– På en sjælden fin og sikker måde forstod han at give de unge lyst til livet og kærlighed til og respekt for landbrugsarbejdet. – Derfor blev og var Ny Vraa det sted, hvor så mange hjem gerne ville deres unge skulle være i de år, hvor uddannelsen sker, og hvor karakteren skabes.«

Som hans far Niels Christian Larsen havde været det, var Christian højagtet blandt vendelboer. De havde været sikre på hans ord som på en tinglysning. De havde stolet på ham, og de havde kendt hans vilje. Han havde været, som de mente, en vendelbo burde være, og ægte var han. Hans karakter havde rod i slægter, der som eksistensgrundlag i det barske land og i hårde tiders malstrøm skulle være helstøbte.

Ellen blev hans hele lykke. I forvejen havde han i sit inderste membraner, som i dæmpede svingninger havde fanget den jyske blæst og lærkesang. Hun gjorde dem fuldtonende. Ellen var kommet til ham og havde med sit sangglade og varme sind givet hans sjæls svingninger fuld styrke.

Endnu hører vi nogle dybe efterklange.

Men Ellen blev alene.

Det kneb. Hun havde været så lykkelig. Sorgen var så tung. Sammen med ham havde hun vandret i glæde, åh da var gangen let. – Hvordan skal man gå alene.

En ny lille Christian blev født 8 dage efter Christians død. Det var Erik og Trines førstefødte, og han blev med det samme kaldt Christian. Siden kom flere til her og der, og alle disse små både rødhårede og hvidhårede Larsen'er hjalp Ellen over sorgen. »Sorgen«, sagde hun, »sorgen komme man over – aldrig savnet.«

I 18 år levede hun med dette savn, men hun blev aldrig tynget ned. Hun var rank, havde samme spændstige, elegante gang, samme noblesse, og hun havde mange glæder, thi hun modtog lige så rigt, som hun

»Farmor/Mormor-Ellen« som børnebørnene husker hende på verandaen, »Ny Vrå« efter Christians død.

gav. Det var hendes glæde at pakke gaver ind, men hendes fryd var mindst lige så stor, når det var hendes fødselsdagsbord. Hun var altid parat til at byde på en kop kaffe – og hun nød den selv særdeles, også cerutten glædede hun sig til. Den hørte med. »skulle vi ikke ta' en cerut sammen?« Københavnerhumøret fulgte hende og lyste op. Hun gjorde det let for sig selv og os andre.

Ellen rejste jo meget rundt i landsdelen til børn og børnebørn, svigerbørnene da ikke at forglemme. Hun var den ideelle svigermor. Hendes faste hjem var hos Nit og Grete, i mange år på Ny Vraa, de sidste år i Svenstrup.

Ellen døde den 15. december 1965, 81 år gammel.

Af Arnes tale ved hendes kiste gengives nedenstående: »Denne glæde, dette livsmod blev jo ved at præge hende så længe, hun levede. Hun har også haft svære tider med skuffelse og sorg, og hun lærte under de kår at søge styrke og trøst i vor kristne tro, men glæden var hendes natur, og hun bar den i sig alle sine dage.«

– »Sammen med Christian skabte hun et hjem. I børn kender det på en måde, hjemmets mange venner på en anden, men vi kan i dag være fælles om at tænke på det hjem med megen glæde og tak. Hjerterbladet i det var Ellens og Christians dybe, stærke kærlighed til hinanden. Der var ingen skurrende strenge.

Christian så op til sin Ellen, han beundrede hende, lykkelig og stolt, og der var noget at beundre. Alting lykkedes og trivedes under hendes hænder, og hvem, der kom, de trivedes i det store hjem, og det var Ellen, som var midtpunktet, fra hende udstrålede et liv, som ikke er til at analysere og beskrive. Man kunne ikke andet end holde af hende, vi havde en følelse af, at her stod vi overfor mennesket, som det er, når det er bedst. Hun var så frodig, så hjertevarm, så trofast.«

– »Og nu skal vi snart begrave hende derude ved siden af hendes Christian, og sneen vil fyge over deres grave – de er ikke mere. Men det er jo ikke det sidste ord om de to. Vi begyndte med at sige: Vi tror på syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv. Vi ved ikke, hvad det er, kun så meget forstår vi, at det er ikke døden, der siger det sidste ord, det er den levende Gud. At være kristen er at have et håb, at være et menneske, der venter. I den tro og med det håb er jeg med til at begrave min gamle ven.«

Fra Ellen («Bitten's») og Harald's have (Vrensted) 1978. Ellens og Christians børn med ægtefæller.

Erik Larsen g.m. (siddende foran) Katrine Gravholt. Knud Nielsen g.m. Signe Larsen. Anthon Nielsen g.m. Inger Larsen. Niels Larsen g.m. Grete Badsberg. Harald Nielsen g.m. Ellen Larsen.

Som slutning på historien kan ved at henvise til foranstående billede af Ellen og Christians børn og svigerbørn opstilles et skema, hvori de i april 1983 værende efterkommere er nævnt ved navn.

I *Erik/Kathrine* Gravholt, Ulsted. Deres børn er:

1. *Christian/Susanne* Broks, Tåsinge. De har to børn:

Marie og Niels

2. *Dorthe*

3. *Susanne/Hans* Spelling Østergård. En datter:

Signe

II *Signe/Knud* Iver Nielsen, Frederiksberg. Deres børn:

1. *Johannes Bo/Dorthe* Kristensen, Aalborg. To sønner:

Kasper Bo og unavngiven søn.

2. *Ole Stig*

III *Inger/Anthon* Iversen Nielsen, Terndrup. Deres børn er:

1. *Annalise/Georg* Jørgensen, Brønderslev. Tre børn:

Lars Henrik, Claus og Maria

IV *Niels/Margrethe* Badsberg, Lyngdrup. Deres børn:

1. *Niels Christian/Jette* Scott Sørensen. To døtre.

Sofie og Signe

2. *Johannes/Birgit* Brauner, Hammerum

3. *Morten*

V *Ellen/Harald* Nielsen, Tylstrup. En datter:

1. *Ellen Marie/Christian* Møller. En søn:

Lars